

دانشکده علوم انسانی، گروه علوم تربیتی

«پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد» M.A.

در رشته برنامه ریزی درسی

عنوان تحقیق

تحلیل استنباطی کتاب های علوم دوره دوم ابتدایی بر اساس ساحت تعلیم و تربیت
زیستی و بدنی

استاد راهنما

خانم دکتر اکرم حافظی

استاد مشاور

آقای دکتر منصور کاظم زاده

نگارش

فاطمه نیک اندیش داوری

تابستان ۱۴۰۴

منشور اخلاق پژوهش

با یاری از خداوند سبحان و اعتقاد به این که عالم محضر خداوند است و همواره ناظر به اعمال انسان و به منظور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظر به اهمیت جایگاه دانشگاه در اعتلای فرهنگ و تمدن بشری ما دانشجویان دانشکده های دانشگاه فرهنگیان متعهد می گردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخطی نکنیم:

- ۱_ اصل حقیقت جوئی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از هرگونه پنهان سازی حقیقت،
- ۲_ اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهیدگان (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق،
- ۳_ اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه همکاران پژوهش،
- ۴_ اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش،
- ۵_ اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از هرگونه جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار،
- ۶_ اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان ها و کشور و کلیه افراد و نهادهای مرتبط با تحقیق،
- ۷_ اصل احترام: تعهد به رعایت حریم ها و حرمت ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب نقد و خودداری از هرگونه حرمت شکنی،
- ۸_ اصل ترویج: تعهد به رواج دانش و اشاعه نتایج تحقیقات و انتقال آن به همکاران علمی و دانشجویان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد،
- ۹_ اصل برائت: التزام به برائت جوئی از هرگونه رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به شائبه های غیر علمی می آلودند.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضا:

دانشگاه گیلان
تعمدنامه اصالت اثر

اینجانب..... دانش آموخته مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد رشته که در تاریخ از پایان نامه خود تحت عنوان «.....» با کسب نمره درجه دفاع نموده ام، متعهد می شوم:

- ۱_ این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و درموردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از مقاله، کتاب، پایان نامه و غیره) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوط ذکر و درج کرده ام.
- ۲_ این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳_ چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده از هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ازین دست موارد از این پایان نامه را داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی دانشگاه فرهنگیان مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
- ۴_ چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می پذیرم و دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعائی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضا:.....

تاییدیه هیأت داوران جلسه دفاع از پایان نامه ویژه کتابخانه مرکزی

پایان نامه آقای.خانم با عنوان در رشته گرایش در تاریخ با نمره نهایی به عدد و به حروف دفاع شده و تمامی نظرات اعلام شده در جلسه دفاع توسط دانشجو در پایان نامه اعمال و یا اصلاح شده است.

امضاء	نام و نام خانوادگی (به صورت کامل به همراه پیشوند و پسوند)	استاد. استادان راهنما
امضاء	نام و نام خانوادگی (به صورت کامل به همراه پیشوند و پسوند)	استاد. استادان مشاور
امضاء	نام و نام خانوادگی (به صورت کامل به همراه پیشوند و پسوند)	استاد. استادان داور (تمامی داوران داخلی و خارجی ذکر شوند)
امضاء	نام و نام خانوادگی (به صورت کامل به همراه پیشوند و پسوند)	مدیر گروه آموزشی
امضاء	نام و نام خانوادگی (به صورت کامل به همراه پیشوند و پسوند)	نماینده تحصیلات تکمیلی

این گواهی جهت ارائه به کتابخانه مرکزی برای تسویه حساب پایان نامه دانشجو صادر شده و فاقد هرگونه ارزش قانونی دیگری است.

تقدیر و تشکر

در اینجا، بر خود لازم می‌دانم تا از تمامی افرادی که در مراحل مختلف این پژوهش مرا یاری کردند، صمیمانه قدردانی کنم. ابتدا از استادان و مشاوران ارجمند خود که با راهنمایی‌های ارزشمندشان به غنای این تحقیق افزودند، سپاسگزارم. همچنین از همکاران و دوستانم که با ارائه نظرات و پیشنهادات سازنده، مرا در بهبود این اثر یاری کردند، تشکر می‌کنم.

از خانواده‌ام نیز به خاطر حمایت‌های بی‌دریغ و تشویق‌هایشان در طول این مسیر سپاسگزارم. بدون همکاری و حمایت‌های آنها، دستیابی به این موفقیت ممکن نبود.

امیدوارم نتایج این پژوهش بتواند به بهبود نظام آموزشی و ارتقای کیفیت محتوای درسی کمک کند.

چکیده

پژوهش حاضر به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی با تأکید بر مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی می‌پردازد. هدف اصلی این مطالعه، تعیین میزان و چگونگی توجه کتاب‌های درسی علوم تجربی دوره‌ی دوم ابتدایی به مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی و ارزیابی انطباق محتوای موجود با اهداف این ساحت در چارچوب سند تحول بنیادین است. اهمیت این تحقیق از آنجاست که سلامت جسمی، نشاط روانی و رفتارهای پیشگیرانه در دوران کودکی پایه‌گذاری می‌شود و اصلاح سبک زندگی و ارتقای سلامت نسل آینده به آموزش مؤثر در این زمینه وابسته است. در این تحقیق از روش تحلیل محتوای ترکیبی (کیفی-کمی) و رویکرد استنباطی استفاده شده است. جامعه آماری شامل کلیه کتاب‌های درسی علوم تجربی دوره دوم ابتدایی می‌باشد و داده‌ها با استفاده از چک‌لیست تحلیل محتوای استنباطی جمع‌آوری و تحلیل شدند. یافته‌های کمی نشان می‌دهد که مؤلفه سلامت جسمانی با میانگین ۴۳,۴ درصد بیشترین توجه و مؤلفه بهداشت روان با میانگین ۲,۴ درصد کمترین توجه را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین، تحلیل کیفی نشان‌دهنده چالش‌هایی از جمله ضعف در کاربردی‌سازی مفاهیم و عدم تناسب سنی محتوای ارائه‌شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که محتوای کتاب‌های علوم ابتدایی به مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی به‌طور نامتوازن و پراکنده پرداخته است. این یافته‌ها بر لزوم بازنگری در محتوای آموزشی و طراحی راهکارهای عملی برای بهبود کیفیت آموزش در این حوزه تأکید می‌کند. پیشنهادها عملی شامل تدوین «سند راهبردی توازن محتوایی» و آموزش مؤلفان کتاب‌های درسی در زمینه برنامه‌ریزی درسی مبتنی بر سند تحول بنیادین می‌باشد. این پژوهش می‌تواند به سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان درسی و معلمان در جهت تحقق اهداف تربیتی کمک نماید.

کلمات کلیدی

تحلیل محتوا، تربیت زیستی و بدنی، کتاب‌های درسی، علوم تجربی، آموزش و پرورش، سند تحول بنیادین.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات پژوهش.....	۱
مقدمه.....	۲
۱-۱ بیان مساله.....	۳
۲-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۴
۳-۱ اهداف پژوهش.....	۶
۱-۳-۱ هدف کلی.....	۶
۲-۳-۱ اهداف جزئی:.....	۶
۴-۱ پرسش های پژوهش.....	۶
۵-۱ تعاریف مفهومی و عملیاتی واژگان کلیدی.....	۷
فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه پژوهش.....	۱۰
۱-۲ تربیت زیستی و بدنی.....	۱۱
۱-۱-۲ تعاریف و مفاهیم تربیت زیستی و بدنی.....	۱۱
۲-۱-۲ تاریخچه تربیت زیستی و بدنی.....	۱۳
۲-۱-۲-۱ تاریخچه تربیت زیستی و بدنی در ایران.....	۱۳
۲-۱-۲-۲ تاریخچه تربیت زیستی و بدنی در ایران.....	۱۴
۳-۱-۲ نظریه ها و دیدگاه های تربیتی مرتبط با تربیت زیستی و بدنی.....	۱۵
۲-۱-۳-۱ نظریه های رشد و تربیت بدنی.....	۱۵
۲-۱-۳-۲ دیدگاه های سلامت محور.....	۱۶
۲-۱-۳-۳ رویکردهای تربیتی تلفیقی.....	۱۶
۴-۱-۲ ابعاد و مؤلفه های تربیت زیستی و بدنی.....	۱۷
۲-۱-۴-۱ بُعد جسمانی و حرکتی.....	۱۷
۲-۱-۴-۲ بُعد سلامت و بهداشت فردی.....	۱۸
۲-۱-۴-۳ بُعد تغذیه و سبک زندگی سالم.....	۱۸
۲-۱-۴-۴ بُعد ایمنی و پیشگیری.....	۱۸
۲-۱-۴-۵ بُعد نشاط، خودتنظیمی و سلامت روان جسم محور.....	۱۸
۵-۱-۲ اهمیت تربیت زیستی و بدنی در دوره ابتدایی.....	۱۹
۲-۱-۵-۱ دلایل زیستی - رشدی.....	۱۹
۲-۲ ساحت های شش گانه تربیتی در سند تحول بنیادین و نسبت آن با تربیت زیستی و بدنی.....	۲۱

- ۲-۲-۱ تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی ۲۱
- ۲-۲-۲ تربیت اجتماعی و سیاسی ۲۱
- ۲-۲-۳ تربیت زیستی و بدنی ۲۲
- ۲-۲-۴ تربیت علمی و فناوری ۲۲
- ۲-۲-۵ تربیت هنری و زیبایی‌شناختی ۲۲
- ۲-۲-۶ تربیت اقتصادی و حرفه‌ای ۲۳
- ۳-۲ برنامه درسی آموزش و پرورش ابتدایی ایران با تأکید بر تربیت زیستی و بدنی ۲۳
- ۳-۲-۱ جایگاه تربیت زیستی و بدنی در اهداف دوره ابتدایی ۲۴
- ۳-۲-۲ ساختار محتوایی و درسی مرتبط با تربیت زیستی و بدنی در مقطع ابتدایی ۲۴
- ۳-۲-۳-۱ درس تربیت‌بدنی (برنامه رسمی و مستقل) ۲۴
- ۳-۲-۳-۲ مفاهیم زیستی و بهداشتی در سایر دروس (برنامه درسی تلفیقی) ۲۵
- ۳-۳-۲ چالش‌های تربیت زیستی و بدنی در برنامه درسی ابتدایی ۲۵
- ۳-۳-۳-۱ کمبود فضای استاندارد ورزشی ۲۵
- ۳-۳-۳-۲ فقدان معلم متخصص تربیت بدنی ۲۶
- ۳-۳-۳-۳ نگاه حاشیه‌ای به تربیت جسمی ۲۶
- ۳-۳-۳-۴ ضعف در ارزیابی و ارزشیابی عملکردی ۲۶
- ۳-۳-۴ راهکارهای تقویت نقش تربیت زیستی و بدنی در برنامه درسی ۲۶
- ۴-۲ پیشینه پژوهش ۲۷
- ۴-۲-۱ پژوهش‌های داخلی ۲۷
- ۴-۲-۲ پژوهش‌های خارجی ۳۱
- ۴-۲-۳ جمع‌بندی و شکاف پژوهشی ۳۲
- فصل سوم: روش‌شناسی پژوهش ۳۶
- ۳-۱ نوع پژوهش ۳۷
- ۳-۲ جامعه آماری، نمونه پژوهش و روش نمونه‌گیری ۳۷
- ۳-۳ ابزار گردآوری داده‌ها و اطلاعات پژوهش ۳۹
- ۳-۳-۱ نوع ابزار ۴۰
- ۳-۳-۲ مراحل تدوین ابزار ۴۰
- ۳-۳-۳ اعتبار و روایی ابزار ۴۱
- ۳-۴ روش تجزیه و تحلیل داده‌ها ۴۲
- ۴-۳-۱ تحلیل کیفی (مضمونی و مفهومی) ۴۳
- ۴-۳-۲ تحلیل کمی (فراوانی و درصد) ۴۴

۴۵.....	۳-۴-۳ نرم افزارهای مورد استفاده:
۴۵.....	۳-۵ مؤلفه‌ها و شاخص‌های تحلیل (واحد تحلیل و مقوله‌بندی)
۴۵.....	۳-۵-۱ واحد تحلیل
۴۶.....	۳-۵-۲ مؤلفه‌ها و شاخص‌های تحلیل در ساحت تربیت زیستی و بدنی
۴۸.....	فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده‌ها
۵۰.....	۴-۱ یافته‌های کمی پژوهش
۵۰.....	۴-۱-۱ تحلیل فراوانی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در پایه چهارم
۵۲.....	۴-۱-۲ تحلیل فراوانی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در پایه پنجم
۵۳.....	۴-۱-۳ تحلیل فراوانی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در پایه ششم
۵۵.....	۴-۱-۴ تحلیل مقایسه‌ای مؤلفه‌ها در سه پایه تحصیلی
۵۶.....	۴-۲ یافته‌های کیفی پژوهش
۵۶.....	۴-۲-۱ تحلیل کیفی مؤلفه سلامت جسمانی
۵۷.....	۴-۲-۲ تحلیل کیفی مؤلفه فعالیت بدنی
۵۹.....	۴-۲-۳ تحلیل کیفی مؤلفه تغذیه سالم
۶۱.....	۴-۲-۴ تحلیل کیفی مؤلفه ایمنی
۶۴.....	فصل پنجم: بحث و نتیجه‌گیری
۶۵.....	۵-۱ مقدمه
۶۵.....	۵-۲ خلاصه یافته‌ها
۶۵.....	۵-۲-۱ یافته‌های کمی
۶۶.....	۵-۲-۲ یافته‌های کیفی
۶۷.....	۵-۳ بحث و نتیجه‌گیری
۶۷.....	۵-۳-۱ پاسخ به سؤالات پژوهش
۶۸.....	۵-۳-۲ مقایسه با پژوهش‌های پیشین
۷۰.....	۵-۳-۳ دلالت‌های نظری و عملی
۷۰.....	۱-۳-۳-۵ دلالت‌های نظری
۷۰.....	۲-۳-۳-۵ دلالت‌های عملی
۷۱.....	۵-۴ پیشنهادها
۷۱.....	۵-۴-۱ پیشنهادهای کاربردی مبتنی بر یافته‌های پژوهش
۷۲.....	۵-۴-۲ پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی
۷۳.....	۵-۴-۳ محدودیت‌های پژوهش
۷۳.....	۵-۵ جمع‌بندی نهایی

فهرست جداول

جدول ۱-۲ مولفه های کلیدی ابعاد تربیت زیستی و بدنی	۱۸
جدول ۲-۲ ساحت های شش گانه تربیتی	۲۳
جدول ۱-۲: خلاصه پیشینه پژوهش ها	۳۳
جدول ۱-۴: توزیع فراوانی مؤلفه های ساحت زیستی و بدنی در کتاب علوم پایه چهارم	۵۰
جدول ۲-۴: توزیع فراوانی مؤلفه های ساحت زیستی و بدنی در کتاب علوم پایه پنجم	۵۲
جدول ۳-۴: توزیع فراوانی مؤلفه های ساحت زیستی و بدنی در کتاب علوم پایه ششم	۵۳
جدول ۴-۴ ارزیابی کیفی مؤلفه سلامت جسمانی	۵۶
جدول ۵-۴: ارزیابی کیفی مؤلفه فعالیت بدنی	۵۷
جدول ۶-۴: ارزیابی کیفی مؤلفه تغذیه سالم	۵۹
جدول ۷-۴: ارزیابی کیفی مؤلفه ایمنی در کتب علوم دوره دوم ابتدایی	۶۱

فصل اول: کلیات پژوهش

مقدمه

نظام‌های آموزشی هر کشور، آینه‌ای از آرمان‌ها، باورها و نیازهای آن جامعه در تربیت نسل آینده محسوب می‌شوند. در این میان، آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران در قالب سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، رویکردی جامع و کل‌نگر به تربیت اتخاذ کرده که بر رشد همه‌جانبه و متوازن دانش‌آموزان در شش ساحت تربیتی تأکید دارد (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). یکی از مهم‌ترین این ساحت‌ها، ساحت تربیت زیستی و بدنی است؛ ساحتی که بر رشد سلامت جسمانی، رعایت بهداشت فردی و اجتماعی، فعالیت‌های بدنی، تغذیه سالم، نشاط و حفظ محیط‌زیست تأکید می‌ورزد.

تربیت زیستی و بدنی، با توجه به تأثیر مستقیم آن بر شکل‌گیری سبک زندگی سالم، در دوره ابتدایی اهمیتی مضاعف دارد؛ زیرا بسیاری از الگوهای رفتاری و عادات‌های سلامت‌محور در همین سنین نهاده‌ها می‌شوند (سازمان بهداشت جهانی، ۲۰۱۹). از این رو، توجه نظام آموزشی به مؤلفه‌های این ساحت، به‌ویژه از طریق کتاب‌های درسی که مهم‌ترین ابزار رسمی آموزش در ایران هستند، امری ضروری تلقی می‌شود (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۵).

در میان کتاب‌های درسی، علوم تجربی در دوره ابتدایی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا بسیاری از مفاهیم مرتبط با سلامت، بهداشت، محیط‌زیست و فعالیت بدنی از طریق آن آموزش داده می‌شود (بشریه و همکاران، ۱۴۰۰). با این حال، بررسی میزان حضور، تنوع، و عمق پرداختن به مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در محتوای این کتاب‌ها، به‌ویژه در پایه‌های چهارم، پنجم و ششم که دوره شکل‌گیری تفکر علمی و درک مفاهیم کل‌نگر است، نیازمند تحلیل دقیق و علمی است.

پژوهش حاضر در تلاش است با استفاده از روش تحلیل محتوای استنباطی، به تعیین میزان و چگونگی توجه کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی به مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی و ارزیابی انطباق محتوای موجود با اهداف این ساحت در چارچوب سند تحول بنیادین بپردازد. شایان ذکر است که این نوع تحلیل، برخلاف تحلیل‌های صرفاً توصیفی و کمی که به شمارش مفاهیم آشکار بسنده می‌کنند، محقق را قادر می‌سازد تا معانی نهفته، جهت‌گیری‌های تربیتی و عمق توجه محتوا به مؤلفه‌های مورد نظر را در لایه‌های زیرین متن استنباط و کشف نماید. هدف آن است که تصویری علمی از وضعیت موجود ارائه گردد و از این رهگذر، پیشنهادهایی برای بهبود برنامه درسی در راستای تحقق اهداف سند تحول ارائه شود.

۱-۱ بیان مساله

یکی از اهداف کلان نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران، پرورش نسلی توانمند در تمام ابعاد انسانی و اجتماعی است؛ بر همین اساس، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، تربیت متوازن و همه‌جانبه را در شش ساحت تربیتی ترسیم کرده است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). در این میان، ساحت تربیت زیستی و بدنی با تأکید بر سلامت جسمی، نشاط روانی، رفتارهای پیشگیرانه، فعالیت‌های بدنی، تغذیه سالم، ایمنی فردی و حفاظت از محیط زیست از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چرا که زیربنای سلامت فردی و اجتماعی نسل آینده را شکل می‌دهد. این رویکرد هم‌راستا با اقدام جهانی سازمان بهداشت جهانی برای ترویج فعالیت بدنی و ارتقای سلامت در تمام گروه‌های سنی است (سازمان بهداشت جهانی، ۲۰۱۸).

پژوهش‌ها نشان می‌دهند که بخش مهمی از الگوهای سبک زندگی بزرگسالان ریشه در دوران کودکی دارند و دوره دبستان یکی از دوره‌های حساس برای نهادینه‌سازی رفتارهای سلامت‌محور—از جمله فعالیت بدنی منظم، خودمراقبتی و بهداشت فردی—به شمار می‌رود. مطالعات طولی و مروری اخیر نیز اهمیت رشد و پیگیری فعالیت بدنی از دوران کودکی تا سال‌های بعدی زندگی را تأیید کرده‌اند.

در ایران نیز گزارش‌ها و مطالعات اپیدمیولوژیک نشان می‌دهند که در دهه‌های اخیر شاخص‌های مرتبط با سلامت زیستی دانش‌آموزان—مانند افزایش شیوع اضافه‌وزن و چاقی، کاهش سطوح فعالیت بدنی و مسائل تغذیه‌ای—نگرانی‌برانگیز بوده است؛ مطالعات مروری و داده‌های ملی روندهایی را نشان می‌دهند که نیاز به مداخلات آموزشی و سیاست‌گذاری جدی را ضروری می‌سازد. (جنابی، ۲۰۲۰؛ خاطری، ۲۰۱۹).

از سوی دیگر، کتاب‌های درسی به‌عنوان ابزار اصلی انتقال محتوای رسمی برنامه درسی نقش محوری در آموزش مفاهیم سلامت دارند؛ به‌ویژه در دوره ابتدایی که یادگیری مبتنی بر محتوای کتاب‌ها انجام می‌پذیرد. بررسی محتوای کتاب‌های درسی علوم نشان می‌دهد که پوشش مفاهیم مرتبط با سلامت و فعالیت بدنی غالباً پراکنده و در برخی موارد سطحی است و نیاز به تحلیل‌های نظام‌مندتر و استنباطی دارد تا تطابق محتوای

رسمی با اهداف ساحت زیستی و بدنی سند تحول بنیادین مشخص گردد (مطالعات محتوایی جدید در ایران این روند را تأیید می‌کنند).

از منظر روش‌شناختی نیز، تحلیل استنباطی و تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار ابزار مناسبی برای استخراج دقیق‌تر مفاهیم تربیتی از متن کتاب‌ها و تطبیق آن‌ها با چارچوب‌های نظری و اسنادی است؛ این روش‌ها و اصول کدگذاری محتوایی در منابع متدولوژیک جدید به‌وضوح تشریح شده‌اند و نسخه‌های اخیر متون مرجع نیز راهنمایی‌های به‌روز برای اجرای دقیق چنین تحلیل‌هایی ارائه می‌دهند (کریپندورف، ۲۰۱۸).

با توجه به شکاف‌های شناسایی‌شده در مطالعات قبلی—از جمله پراکندگی پوشش مفاهیم زیستی در محتوا، تمرکز محدود پژوهش‌های داخلی بر جنبه‌های اجرایی و کمبود تحلیل‌های استنباطی جامع—پژوهش حاضر درصدد است تا با بهره‌گیری از روش تحلیل استنباطی، به‌صورت جامع و نظام‌مند محتوای کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی را از منظر ساحت زیستی و بدنی مورد ارزیابی قرار دهد تا نقاط قوت، کاستی‌ها و پیشنهاد‌های اصلاحی مبتنی بر شواهد به‌دست آید.

از این‌رو، پرسش بنیادین این پژوهش آن است که:

محتوای کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی تا چه میزان و چگونه به مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی توجه کرده و منطبق با اهداف این ساحت است؟

یافتن پاسخ به این سؤال، می‌تواند به سیاست‌گذاران آموزشی، مؤلفان کتاب‌های درسی و معلمان کمک کند تا فرآیند آموزش در جهت تحقق اهداف سند تحول به‌صورت مؤثرتر طراحی شود.

۱-۲ اهمیت و ضرورت تحقیق

تربیت زیستی و بدنی، یکی از بنیان‌های رشد متوازن انسان است و نقشی بنیادین در شکل‌گیری سبک زندگی سالم، رفتارهای پیشگیرانه، سلامت روان، نشاط اجتماعی و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی دارد (سازمان بهداشت جهانی، ۲۰۱۹؛ علیپور و همکاران، ۱۳۹۸). با توجه به شرایط کنونی جامعه ایران که با افزایش

کم‌تحرکی، چاقی کودکان، تغذیه ناسالم، و رشد نگران‌کننده اختلالات زیستی در میان دانش‌آموزان مواجه است (وزارت بهداشت، ۱۴۰۱)، ضرورت توجه نظام آموزشی به تربیت زیستی و بدنی بیش از پیش احساس می‌شود.

از سوی دیگر، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش بر تحقق همه‌جانبه شش ساحت تربیتی در تمامی سطوح آموزشی تأکید دارد. در این سند، یکی از مهم‌ترین بسترهای تحقق تربیت، محتوای آموزشی و کتاب‌های درسی معرفی شده است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). بنابراین، تحلیل علمی و روشمند محتوای کتاب‌های درسی به‌ویژه در حوزه‌هایی چون سلامت، بهداشت و فعالیت بدنی، می‌تواند نشان دهد که تا چه اندازه نظام رسمی آموزش در مسیر اهداف تحول‌آفرین قرار دارد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۵؛ مهرمحمدی، ۱۳۹۶).

کتاب‌های علوم تجربی دوره ابتدایی، به دلیل ارتباط ذاتی با موضوعاتی همچون بدن انسان، سلامت، محیط زیست، و رفتارهای علمی-عملی، جایگاه مناسبی برای گنجاندن مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی دارند. اما فقدان یک تحلیل علمی، استنباطی و دقیق از محتوای این کتاب‌ها در پرتو ساحت یادشده، یک خلأ پژوهشی و کاربردی جدی است (قربانی، ۱۳۹۹؛ رحیمی و همکاران، ۱۳۹۹).

همچنین، بیشتر پژوهش‌های قبلی به تحلیل توصیفی یا سطحی مؤلفه‌های سلامت و زیست‌بدنی پرداخته‌اند و عمدتاً به رویکردهای تحلیلی استنباطی، که می‌تواند عمق و دقت بالاتری در ارزیابی میزان انطباق ایجاد کند، بی‌توجه بوده‌اند (کرپندورف، ۲۰۱۸). از این رو، انجام پژوهشی با روش تحلیل محتوای استنباطی، بر پایه مؤلفه‌های مستخرج از اسناد بالادستی، می‌تواند نقش مهمی در آسیب‌شناسی محتوای آموزشی و نیز ارائه راهکارهای اصلاحی به مؤلفان، برنامه‌ریزان درسی و معلمان ایفا کند.

در نهایت، نتایج این پژوهش می‌تواند:

اطلاعات قابل اتکا و مستندی برای بازنگری در تدوین محتوای کتاب‌های علوم فراهم آورد؛

به اجرای مؤثرتر ساحت زیستی و بدنی در عمل کمک کند؛

و بهبود کیفیت سلامت جسمی و سبک زندگی نسل آینده را در پی داشته باشد.

۱-۳ اهداف پژوهش

۱-۳-۱ هدف کلی

تحلیل و تعیین میزان و چگونگی توجه محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی به مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی.

۱-۳-۲ اهداف جزئی:

۱. تعیین میزان توجه (فراوانی) به هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی در محتوای کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی (به تفکیک پایه).

۲. مقایسه میزان و نحوه توجه به مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی بین سه پایه چهارم، پنجم و ششم ابتدایی از نظر فراوانی، تنوع و عمق پرداخت.

۳. دستیابی به تحلیل کیفی (استنباطی) از چگونگی و نحوه ارائه مفاهیم زیستی و بدنی در محتوای کتاب‌های علوم تجربی دوره‌ی دوم ابتدایی، از منظر انسجام، کاربردپذیری و تناسب با ویژگی‌های سنی دانش‌آموزان.

۱-۴ پرسش‌های پژوهش

مؤلفه‌های اصلی و فرعی ساحت تربیت زیستی و بدنی در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران چیست؟

میزان و توزیع فراوانی مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی در محتوای کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی (به تفکیک هر پایه و مؤلفه) چگونه است؟

تفاوت‌ها و شباهت‌ها در میزان و نحوه توجه به مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی بین محتوای کتاب‌های علوم تجربی سه پایه‌ی چهارم، پنجم و ششم از نظر فراوانی، تنوع و عمق پرداخت چیست؟

تحلیل کیفی (استنباطی) از نحوه ارائه مفاهیم مرتبط با تربیت زیستی و بدنی در کتاب‌های علوم تجربی دوره‌ی دوم ابتدایی، از منظر عمق، انسجام، تناسب با سن دانش‌آموزان و کاربردپذیری چگونه است؟

۱-۵ تعاریف مفهومی و عملیاتی واژگان کلیدی

ساحت تربیت زیستی و بدنی

تعریف مفهومی:

ساحت تربیت زیستی و بدنی یکی از شش ساحت اصلی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران است که به پرورش ابعاد جسمانی، بهداشت فردی، فعالیت‌های بدنی، تغذیه سالم، ایمنی، و توانایی مراقبت از سلامت خود و دیگران در زندگی روزمره می‌پردازد (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). این ساحت ناظر بر توانایی زیستن سالم، مسئولانه و بانشاط است.

تعریف عملیاتی:

در این پژوهش، ساحت تربیت زیستی و بدنی به مؤلفه‌های مشخص‌شده در سند تحول و برنامه درسی ملی (شامل: سلامت جسمی، تغذیه، ایمنی، محیط زیست، تحرک بدنی، خودمراقبتی و...) اطلاق می‌شود که از این اسناد استخراج شده و سپس بر اساس آن‌ها، محتوای کتاب‌های علوم سه پایه ابتدایی تحلیل می‌گردد.

مؤلفه‌های تربیت زیستی و بدنی

تعریف مفهومی:

منظور از مؤلفه‌ها، اجزای محتوایی و رفتاری تشکیل‌دهنده این ساحت هستند که از مفاد اسناد رسمی نظام آموزشی، پژوهش‌های علمی و نظریه‌های مرتبط استخراج شده‌اند (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۵؛ نودینگر، ۲۰۰۵). این مؤلفه‌ها ممکن است شامل سلامت فردی، تغذیه، بهداشت، ایمنی، ورزش، حفاظت محیط زیست، رشد بدنی و نظایر آن باشند.

تعریف عملیاتی:

در این پژوهش، مؤلفه‌های تربیت زیستی و بدنی از طریق تحلیل اسناد بالادستی (سند تحول، برنامه درسی ملی) استخراج شده و در قالب یک جدول کدگذاری تنظیم شده‌اند. این مؤلفه‌ها، واحدهای تحلیل محتوا را تشکیل می‌دهند.

تحلیل محتوا

تعریف مفهومی:

تحلیل محتوا روشی برای بررسی نظام‌مند پیام‌های متنی، تصویری یا گفتاری است که با هدف کشف الگوها، مفاهیم یا معانی پنهان در داده‌ها صورت می‌گیرد (کریپندورف، ۲۰۱۸). تحلیل محتوا ممکن است کمی، کیفی، یا استنباطی باشد.

تعریف عملیاتی:

در این تحقیق، از روش تحلیل محتوای استنباطی استفاده شده است. بدین معنا که بر پایه چارچوب مفهومی استخراج‌شده از اسناد بالادستی، مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی تعریف شده و محتوای کتاب‌های علوم سه پایه چهارم، پنجم و ششم ابتدایی بر اساس آن‌ها بررسی، کدگذاری و تحلیل می‌شود.

کتاب درسی علوم تجربی (چهارم، پنجم، ششم ابتدایی)

تعریف مفهومی:

منظور از کتاب درسی، منابع رسمی آموزشی چاپ‌شده توسط سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی است که بر اساس برنامه درسی ملی تدوین و برای تدریس در مدارس کشور ارائه می‌شود.

تعریف عملیاتی:

در این پژوهش، منظور از کتاب درسی علوم تجربی، متن کامل کتاب‌های علوم پایه‌های چهارم، پنجم و ششم دوره ابتدایی چاپ سال ۱۴۰۳ (آخرین نسخه موجود در زمان اجرای تحقیق) است. کل محتوای متنی، تصاویر، فعالیت‌ها و پرسش‌ها به‌عنوان واحد تحلیل بررسی می‌شود.

فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۲-۱ تربیت زیستی و بدنی

با توجه به گسترش چالش‌های زیستی، روانی و اجتماعی در دنیای معاصر، تربیت انسان‌هایی سالم، متعادل و خودمراقب به یکی از اهداف بنیادین نظام‌های آموزشی بدل شده است. تربیت زیستی و بدنی، به‌عنوان یکی از ابعاد کل‌نگر تعلیم و تربیت، با تمرکز بر ارتقاء سلامت جسمانی، بهداشت فردی، تغذیه، ایمنی و نشاط بدنی، در پی آن است تا زیستن سالم و آگاهانه را در کودکان و نوجوانان نهادینه سازد. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، تربیت زیستی و بدنی به‌عنوان یکی از ساحت‌های شش‌گانه تربیتی معرفی شده که توجه به آن در برنامه‌ریزی درسی، به‌ویژه در دوره ابتدایی، یک ضرورت راهبردی به شمار می‌آید.

بر این اساس، در این بخش، ضمن بررسی مفاهیم، مبانی نظری، ابعاد و اهمیت تربیت زیستی و بدنی، تلاش می‌شود با نگاهی تحلیلی جایگاه این ساحت در نظام تعلیم و تربیت تبیین گردد.

۲-۱-۱ تعاریف و مفاهیم تربیت زیستی و بدنی

اصطلاح «تربیت زیستی و بدنی» مفهومی است که در نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران در قالب یکی از ساحت‌های شش‌گانه تربیت در سند تحول بنیادین معرفی شده و به‌طور خاص به ابعاد سلامت جسمی، بهداشت، ایمنی، تغذیه و فعالیت بدنی انسان می‌پردازد (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). این تربیت در واقع ناظر بر فراهم‌سازی شرایطی است که فرد بتواند زندگی سالم، بانشاط و مسئولانه‌ای در تعامل با خود، دیگران و محیط داشته باشد.

از منظر لغوی، واژه «زیستی» برگرفته از واژه "زیستن" و ناظر بر جنبه‌های حیاتی، سلامت و بقا انسان است، در حالی که «بدنی» به بُعد جسمانی و فیزیولوژیک انسان اشاره دارد. ترکیب این دو واژه، بر رویکردی جامع به سلامت و حیات انسانی تأکید می‌ورزد که صرفاً محدود به مراقبت از بدن نبوده، بلکه شامل نگرش، رفتار و سبک زندگی سالم نیز می‌شود (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۵).

از منظر مفهومی، تربیت زیستی و بدنی را می‌توان فرآیند رشد و پرورش آگاهانه توانمندی‌های جسمانی، مهارت‌های بهداشتی، نگرش‌های سلامت‌محور، و قابلیت‌های خودمراقبتی در بستر آموزش رسمی تعریف کرد (نصر، ۱۳۹۷). این نوع تربیت، هم بر بعد دانشی (شناخت بدن، اصول بهداشت)، هم بر بعد نگرشی (اهمیت دادن به سلامت) و هم بر بعد رفتاری (ورزش، تغذیه سالم، رعایت ایمنی) تأکید دارد.

در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ساحت تربیت زیستی و بدنی چنین تعریف شده است:

«ساحتی از تعلیم و تربیت که در آن، فراگیران برای تأمین و ارتقاء سلامت جسمی و روانی، رعایت بهداشت فردی و اجتماعی، تحرک و ورزش، تغذیه سالم، و خودمراقبتی در زندگی فردی و اجتماعی تربیت می‌شوند.» (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۲۴)

در برنامه درسی ملی نیز آمده است:

«تربیت زیستی و بدنی، شامل مهارت‌ها، نگرش‌ها و دانشی است که به زیستن سالم و بانشاط در فرد کمک می‌کند. این ساحت ناظر بر توانایی مراقبت از خود، پیشگیری از بیماری‌ها، و ایفای نقش مؤثر در سلامت دیگران و محیط زیست است.» (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۵۲)

در ادبیات جهانی، مفاهیمی همچون آموزش سلامت^۱، آموزش جسمانی^۲ و آموزش مهارت‌های زندگی^۳، هم‌پوشانی گسترده‌ای با مفهوم «تربیت زیستی و بدنی» دارند. سازمان جهانی بهداشت تربیت سلامت‌محور را «فرایند یاددهی و یادگیری برای ایجاد آگاهی، نگرش مثبت و رفتارهای مؤثر در زمینه سلامت فردی و اجتماعی» تعریف می‌کند. همچنین، یونسکو در گزارش معروف دِلورز^۴ (۱۹۹۶) یکی از چهار ستون آموزش را «آموختن برای زیستن می‌داند که شامل مراقبت از بدن، تغذیه، ایمنی و سلامت روانی است.

^۱Health Education

^۲Physical Education

^۳Life Skills Education

^۴Delors

از نگاه نودینگز^۵(۲۰۰۵)، مراقبت از بدن و ارتقاء سلامت بخشی از «تربیت مراقبت‌محور» است که به انسان به‌عنوان موجودی درهم‌تنیده با طبیعت و جامعه می‌نگرد.

۲-۱-۲ تاریخچه تربیت زیستی و بدنی

۲-۱-۲-۱ تاریخچه تربیت زیستی و بدنی در ایران

در ایران باستان، به‌ویژه در دوران هخامنشیان و ساسانیان، آمادگی بدنی، مهارت‌های رزمی، تغذیه مناسب و بهداشت فردی از ارکان تربیت رسمی جوانان بوده است. منابع تاریخی چون «آیین‌نامه آموزش در دوران ساسانی» نشان می‌دهند که نوجوانان در مراکزی به نام «فرهنگستان‌ها» علاوه بر تعلیم علوم، به تربیت بدنی و تمرین‌های رزمی می‌پرداختند (زرین‌کوب، ۱۳۸۶).

در دوران اسلامی، نگاه به سلامت جسم و جان به‌صورت تلفیقی در علوم دینی و پزشکی اسلامی وجود داشت. ابن‌سینا، رازی و دیگر دانشمندان مسلمان بر اهمیت تعادل مزاج، ورزش معتدل، تغذیه سالم و بهداشت فردی تأکید کرده‌اند (نجم‌آبادی، ۱۳۹۰).

با ورود نظام آموزشی نوین در عصر قاجار (مدارس دارالفنون)، تربیت بدنی به‌شکل رسمی در نظام آموزشی ایران گنجانده شد. در دهه‌های بعد، به‌ویژه پس از تأسیس وزارت فرهنگ در دوران پهلوی اول، درس تربیت بدنی در برنامه درسی مدارس نهادینه گردید (خسروی، ۱۳۸۹).

پس از انقلاب اسلامی، رویکرد جدیدی مبتنی بر نگاه اسلامی - ایرانی به سلامت در برنامه‌های درسی شکل گرفت. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰)، تربیت زیستی و بدنی به‌عنوان یکی از شش ساحت اصلی تربیت مطرح و در برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران نیز به‌صورت نظام‌مند طراحی و هدف‌گذاری شده است.

^۵Noddings

امروزه با رشد آسیب‌های جسمی، تغذیه نامناسب، سبک زندگی کم‌تحرک و تهدیدات زیستی (آلودگی هوا، تنش‌های روانی)، اهمیت تربیت زیستی و بدنی به‌ویژه در دوره ابتدایی بیش از پیش مطرح است (جعفری و همکاران، ۱۴۰۰).

۲-۲-۱-۲ تاریخچه تربیت زیستی و بدنی در ایران

تربیت بدنی و آموزش سلامت به‌عنوان بخشی از فرایند تربیت انسان، ریشه‌ای کهن در تاریخ تمدن‌ها دارد. در بسیاری از فرهنگ‌های باستانی، پرورش جسمانی نه‌تنها با هدف آمادگی نظامی، بلکه به‌عنوان عنصری از توازن در تربیت فردی مورد توجه بوده است. در تمدن‌های یونان و روم، تربیت بدنی با نگرش زیبایی‌شناختی، توان‌افزایی و مشارکت مدنی تلفیق شده بود (گرین، ۲۰۰۸).

در قرون وسطی، به دلیل سلطه دیدگاه‌های مذهبی، توجه به جسم و تربیت بدنی کاهش یافت؛ اما از دوره رنسانس به بعد، با بازگشت به آرمان‌های کلاسیک، آموزش سلامت و ورزش مجدداً به عرصه تعلیم و تربیت بازگشت (بیلی^۷ و همکاران، ۲۰۰۹). در قرن نوزدهم، کشورهایی مانند آلمان، سوئد و دانمارک برنامه‌های نظام‌مند تربیت بدنی را وارد مدارس کردند. در انگلستان، برنامه‌های ورزشی مدارس شبانه‌روزی به الگوی جهانی بدل شدند.

در قرن بیستم، همراه با گسترش مفاهیم توسعه انسانی و بهداشت عمومی، مفهوم آموزش سلامت به‌عنوان حوزه‌ای مستقل و علمی شکل گرفت. در دهه‌های اخیر، با گسترش چالش‌هایی مانند چاقی کودکان، سبک زندگی کم‌تحرک، اعتیاد، بیماری‌های غیرواگیر و فشارهای روانی، توجه جهانی به تربیت سلامت‌محور در مدارس ابتدایی دوچندان شده است (سازمان بهداشت جهانی، ۲۰۲۱). امروزه، سازمان‌هایی مانند یونسکو، بهداشت جهانی و اتحادیه بین‌المللی آموزش تربیت بدنی بر ضرورت تلفیق تربیت بدنی، سلامت و آموزش سبک زندگی سالم در برنامه‌های درسی تأکید دارند.

^۶Green

^۷Bailey

۲-۱-۳ نظریه‌ها و دیدگاه‌های تربیتی مرتبط با تربیت زیستی و بدنی

برای درک عمیق‌تر تربیت زیستی و بدنی به‌عنوان یک ساحت مستقل تربیتی، تبیین نظریه‌ها و دیدگاه‌هایی که به نحوی بر این حوزه تأثیرگذار بوده‌اند، ضروری است. این دیدگاه‌ها نه تنها چارچوب مفهومی تربیت زیستی و بدنی را مشخص می‌کنند، بلکه راهنمای طراحی اهداف، محتوای آموزشی، روش‌های تدریس و ارزشیابی نیز به شمار می‌آیند. در ادامه، مهم‌ترین نظریه‌ها و رویکردهای مؤثر بر تربیت زیستی و بدنی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۲-۱-۳-۱ نظریه‌های رشد و تربیت بدنی

۱) نظریه رشد روانی - اجتماعی «اریکسون»

اریکسون (۱۹۶۳) رشد انسان را در هشت مرحله تحلیل کرده و یکی از مراحل کلیدی را «ابتکار در برابر احساس گناه» در سنین دبستان می‌داند؛ جایی که کودک با فعالیت‌های فیزیکی، تحرک، رقابت و کسب مهارت‌های بدنی، عزت‌نفس و هویت فردی خود را شکل می‌دهد (اریکسون، ۱۹۶۳). از این‌رو، فعالیت‌های بدنی ساختارمند در دوره ابتدایی با رشد شخصیتی و روانی کودک پیوند دارد.

۲) نظریه رشد شناختی «پیاژه»

پیاژه بر تعامل فعال کودک با محیط تأکید دارد. از دید او، تجربه بدنی و بازی، بخشی جدایی‌ناپذیر از یادگیری شناختی در مرحله عملیات عینی (۷ تا ۱۱ سالگی) است. فعالیت‌های بدنی، هماهنگی حرکتی و درک فضایی را تقویت می‌کنند که پایه تفکر علمی در کودک است (پیاژه، ۱۹۵۲).

۳) نظریه رشد حرکتی «گالاهو» و «اوزمون»

این نظریه با بررسی سیر رشد مهارت‌های حرکتی پایه (راه رفتن، دویدن، پریدن و...)، بر اهمیت آموزش نظام‌مند حرکت و تربیت جسمانی در کودکی تأکید دارد (گالاهو^۸ و اوزمون^۹، ۲۰۰۶). تأخیر در این مراحل، پیامدهای شناختی، اجتماعی و روانی خواهد داشت.

۲-۱-۳ دیدگاه‌های سلامت‌محور

۱) مدل ارتقای سلامت بل و همکاران

این مدل، آموزش سلامت را فراتر از صرف انتقال دانش می‌داند و بر شکل‌گیری انگیزش درونی، نگرش مثبت به خودمراقبتی، و توانمندسازی فرد برای سبک زندگی سالم تأکید دارد (پندر^{۱۰} و همکاران، ۲۰۱۱).

۲) الگوی «مدرسه سالم»

در این رویکرد، مدرسه محیطی جامع برای آموزش، مراقبت، تغذیه، فعالیت بدنی و سلامت روان تلقی می‌شود. طبق این مدل، آموزش رسمی، محیط فیزیکی، مشارکت والدین و خدمات سلامت مدرسه، در کنار هم تربیت زیستی را محقق می‌سازند (سازمان بهداشت جهانی، ۲۰۱۹).

۲-۱-۳ رویکردهای تربیتی تلفیقی

۱) دیدگاه تربیت کل‌نگر

این رویکرد، انسان را موجودی چندبعدی می‌بیند که باید به طور متوازن در ابعاد جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی پرورش یابد. در این نگاه، تربیت زیستی و بدنی، مکمل تربیت‌های دیگر و بخشی از رشد کل‌نگر انسان است (میلر^{۱۱}، ۲۰۰۷).

^۸Gallahue

^۹Ozmun

^{۱۰}Pender

^{۱۱}Miller

۲) دیدگاه تربیت مبتنی بر مراقبت

نلس نودینگز معتقد است تربیت باید ناظر بر «مراقبت از خود، دیگری، طبیعت و ایده‌ها» باشد. مراقبت از بدن، ورزش، بهداشت، و احساس مسئولیت نسبت به سلامتی خود و دیگران، بخش جدایی‌ناپذیر این نوع تربیت است (نودینگز، ۲۰۰۵).

در مجموع می‌توان گفت نظریه‌های رشد روانی - حرکتی، شناختی، و اجتماعی بر اهمیت فعالیت بدنی در رشد متوازن کودک تأکید دارند. همچنین، رویکردهای سلامت‌محور جهانی و تلفیقی، جایگاه تربیت زیستی و بدنی را در آموزش رسمی تثبیت می‌کنند. از این‌رو، طراحی آموزشی در این حوزه، باید بر پایه‌ای نظری استوار بوده و همزمان به ابعاد جسمی، روانی، اجتماعی و فرهنگی کودک توجه نماید.

۲-۱-۴ ابعاد و مؤلفه‌های تربیت زیستی و بدنی

تربیت زیستی و بدنی به‌عنوان یکی از ارکان کل‌نگر تعلیم و تربیت، ابعاد چندگانه‌ای دارد که تنها به تربیت جسمانی محدود نمی‌شود، بلکه شامل آموزش سلامت، تغذیه، ایمنی، بهداشت، نشاط، فعالیت بدنی، و خودمراقبتی می‌شود. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، این ساحت به‌گونه‌ای تعریف شده که با رشد همه‌جانبه‌متربی در تعامل است و سلامت تن، به‌عنوان مقدمه سلامت روان و معنویت، تلقی می‌گردد (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰).

بر اساس منابع نظری، اسناد تربیتی، و پژوهش‌های داخلی و جهانی، می‌توان تربیت زیستی و بدنی را در پنج بُعد اصلی دسته‌بندی کرد:

۲-۱-۴-۱ بُعد جسمانی و حرکتی

تمرکز بر رشد فیزیکی، هماهنگی‌های حرکتی، مهارت‌های پایه (دویدن، پریدن، پرتاب کردن، تعادل و...)، و آمادگی جسمانی.

۲-۱-۴ بُعد سلامت و بهداشت فردی

شامل آگاهی از بهداشت بدن، دهان و دندان، خواب، پاکیزگی، بیماری‌ها، و رعایت اصول پیشگیری از بیماری‌ها.

۲-۱-۳ بُعد تغذیه و سبک زندگی سالم

آموزش تغذیه سالم، شناخت گروه‌های غذایی، نوشیدن آب، کاهش مصرف فست‌فود و شیرینی، خودمراقبتی تغذیه‌ای و ترویج سبک زندگی فعال.

۲-۱-۴ بُعد ایمنی و پیشگیری

آموزش اصول ایمنی در خانه، مدرسه، خیابان، آتش‌سوزی، بلایای طبیعی، استفاده ایمن از وسایل و آشنایی با کمک‌های اولیه.

۲-۱-۵ بُعد نشاط، خودتنظیمی و سلامت روان جسم‌محور

ارتقاء شادابی، آرامش، مشارکت در بازی‌های گروهی، مسئولیت‌پذیری بدنی، تصویر بدنی مثبت و خودتنظیمی در رفتارهای سلامت‌محور.

جدول ۱-۲ مولفه های کلیدی ابعاد تربیت زیستی و بدنی

بُعد	مؤلفه‌ها
جسمانی و حرکتی	رشد عضلانی، مهارت‌های حرکتی پایه، تعادل، هماهنگی عصب-عضله، آمادگی قلبی-عروقی، چابکی
سلامت و بهداشت فردی	نظافت شخصی، پیشگیری از بیماری، مراقبت از اندام‌های بدن، واکسیناسیون، سلامت دهان و دندان
تغذیه و سبک زندگی سالم	شناخت تغذیه سالم، پرهیز از عادات ناسالم، مدیریت وعده‌های غذایی، نوشیدن آب کافی، محدودیت مصرف شکر
ایمنی و پیشگیری	اصول ایمنی محیطی، آشنایی با خطرات، رفتار ایمن در مدرسه و خانه، پیشگیری از حوادث
نشاط و خودتنظیمی	مشارکت در ورزش، بازی‌های هدف‌مند، حفظ آرامش روانی، درک هیجانات جسمی، تصویر بدنی سالم

در مجموع می‌توان گفت تربیت زیستی و بدنی یک ساختار چندبعدی است که از مهارت‌های حرکتی تا سبک زندگی سالم، از مراقبت‌های بهداشتی تا سلامت روان جسم‌محور را شامل می‌شود. شناخت این ابعاد برای

طراحی محتوای درسی، فعالیت‌های آموزشی و ارزشیابی در دوره ابتدایی ضروری است. عدم توجه به هر کدام از این ابعاد می‌تواند منجر به رشد ناقص، بروز رفتارهای پرخطر، و تضعیف هویت زیستی دانش‌آموزان گردد.

۲-۱-۵ اهمیت تربیت زیستی و بدنی در دوره ابتدایی

دوره ابتدایی، نقطه آغاز شکل‌گیری عادت‌ها، نگرش‌ها و سبک زندگی کودک است. در این سال‌های طلایی، یادگیری مفاهیم سلامت، حرکت، بهداشت فردی و مسئولیت‌پذیری نسبت به بدن، زمینه‌ساز رشد همه‌جانبه و پایدار می‌شود. تربیت زیستی و بدنی نه تنها نقش پیشگیرانه در برابر بیماری‌ها و آسیب‌های روانی دارد، بلکه مبنایی برای یادگیری مؤثر در سایر حوزه‌های تربیتی است. در ادامه، دلایل اهمیت این ساحت در دوره ابتدایی از ابعاد گوناگون بررسی می‌شود.

۲-۱-۵-۱ دلایل زیستی - رشدی

حساسیت مغز و بدن به یادگیری مهارت‌های حرکتی: در دوره ۶ تا ۱۲ سالگی، مغز انسان بیشترین آمادگی را برای یادگیری مهارت‌های حرکتی پایه و پیچیده دارد (گالاهو و اوزمون، ۲۰۰۶). بی‌توجهی به این مرحله می‌تواند به کاهش هماهنگی عصبی - عضلانی، چاقی و مشکلات اسکلتی بینجامد.

پیشگیری از اختلالات فیزیکی و بیماری‌های مزمن: مطالعات نشان می‌دهند که شکل‌گیری عادت‌های سالم غذایی و ورزشی در کودکی، ضریب خطر ابتلا به بیماری‌های قلبی، دیابت نوع ۲، و چاقی را در بزرگسالی کاهش می‌دهد (مراکز کنترل و پیشگیری از بیماری‌ها، ۲۰۲۱).

۱) دلایل تربیتی و روان‌شناختی

افزایش عزت‌نفس و اعتماد به نفس: مشارکت در فعالیت‌های ورزشی، کسب موفقیت بدنی، و کنترل بدن، باعث افزایش خودپنداره مثبت در کودکان می‌شود (وایتهد، ۲۰۱۲).

کاهش اضطراب و افسردگی: پژوهش‌های متعددی حاکی از تأثیر مثبت فعالیت‌های بدنی بر بهبود خلق و کاهش علائم روان‌شناختی در کودکان است (اکلاند^۳ و همکاران، ۲۰۱۲).

تسهیل یادگیری شناختی: تمرینات بدنی به واسطه افزایش جریان خون مغزی، تمرکز و حافظه را بهبود می‌بخشند (راتی^۴، ۲۰۰۸).

۲) دلایل اجتماعی و فرهنگی

تقویت مهارت‌های ارتباطی و همکاری: شرکت در بازی‌های گروهی و فعالیت‌های ورزشی، همدلی، قانون‌پذیری و مشارکت را تقویت می‌کند (بیلی و همکاران، ۲۰۰۹).

ایجاد نگرش مثبت به بدن و هویت جسمانی: در جهانی که اختلال تصویر بدنی در کودکان رو به افزایش است، آموزش مثبت درباره بدن و احترام به تفاوت‌های فیزیکی اهمیت مضاعف می‌یابد.

۳) تأکید اسناد بالادستی

در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰)، تربیت زیستی و بدنی در کنار سایر ساحت‌ها، به‌عنوان یکی از ارکان اصلی رشد انسان متعادل معرفی شده است. اهداف تصریح‌شده در سند شامل مواردی همچون:

آموزش سبک زندگی سالم

ایجاد عادت‌های مفید در تغذیه، بهداشت و ایمنی

نهادینه‌سازی خودمراقبتی

و افزایش نشاط و شادابی در مدرسه

می‌باشند که همه نشان‌دهنده اهمیت ویژه این ساحت در دوره ابتدایی‌اند.

همچنین در راهنمای برنامه‌ریزی درسی تربیت زیستی و بدنی (۱۳۸۹)، آموزش مفاهیمی همچون ایمنی، بهداشت فردی، تغذیه و فعالیت بدنی متناسب با سطح رشدی دانش‌آموزان دوره ابتدایی، به‌عنوان اولویت در برنامه‌ریزی تأکید شده است.

۲-۲ ساحت‌های شش‌گانه تربیتی در سند تحول بنیادین و نسبت آن با تربیت زیستی و بدنی

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰)، نقشه‌راه تربیت انسان تراز نظام اسلامی را در قالب یک مدل جامع شش‌ساحتی ارائه می‌دهد. بر این اساس، تربیت دانش‌آموزان باید به‌گونه‌ای صورت گیرد که تمامی ابعاد وجودی آن‌ها (از زیستی تا الهی) به صورت متوازن، مستمر و جامع رشد یابد. یکی از این ساحت‌ها، تربیت زیستی و بدنی است که نه تنها خود یک ساحت مستقل است، بلکه در تعامل با سایر ساحت‌ها، نقش پشتیبان، زمینه‌ساز و گاهی واسطه‌ای ایفا می‌کند. در این بخش، ضمن معرفی این ساحت‌ها، نسبت آن‌ها با ساحت تربیت زیستی و بدنی تحلیل می‌شود.

۲-۲-۱ تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی

این ساحت، مهم‌ترین بُعد تربیت در رویکرد اسلامی محسوب می‌شود و هدف آن، پرورش ایمان دینی، شناخت اصول و فروع دین، انجام عبادات، و التزام به اخلاق الهی است. در این ساحت، انسان باید نسبت به خداوند، خویش، دیگران و محیط پیرامون خود مسئولیت‌شناس و پاسخ‌گو باشد. از منظر سند تحول، این ساحت هسته مرکزی تربیت محسوب می‌شود و سایر ساحت‌ها باید در جهت تقویت آن عمل کنند.

نسبت با تربیت زیستی و بدنی: مراقبت از بدن به‌عنوان امانت الهی، رعایت طهارت و نظافت در عبادات، و سلامت جسم برای انجام تکالیف شرعی، از جمله پیوندهای این دو ساحت هستند.

۲-۲-۲ تربیت اجتماعی و سیاسی

این ساحت بر رشد مهارت‌های ارتباطی، مشارکت مدنی، قانون‌پذیری، شناخت حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی، و تربیت سیاسی مبتنی بر هویت ملی - اسلامی تأکید دارد. هدف نهایی، تربیت شهروندانی آگاه، مسئول و متعهد به ارزش‌های جمعی است.

نسبت با تربیت زیستی و بدنی: فعالیت‌های گروهی، ورزش‌های تیمی، رعایت بهداشت عمومی، و احترام به فضای جمعی از طریق تربیت بدنی تقویت می‌شود و به رشد اجتماعی کودک کمک می‌کند.

۲-۲-۳ تربیت زیستی و بدنی

این ساحت به رشد جسمانی، حفظ سلامت، خودمراقبتی، تغذیه سالم، فعالیت بدنی، شناخت بدن و ایمنی زیستی می‌پردازد. در سند تحول، تأکید شده است که توجه به سلامت جسم و جان، پیش‌نیاز تحقق سایر اهداف تربیتی است. تربیت زیستی و بدنی باید به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی شود که دانش‌آموز به درک عمیقی از ارزش بدن و نقش آن در زندگی سالم و متعادل دست یابد.

۲-۲-۴ تربیت علمی و فناورانه

این ساحت به تقویت توانمندی‌های شناختی، علمی، خلاقیت، جست‌وجوگری، بهره‌گیری از فناوری، و سواد اطلاعاتی می‌پردازد. آموزش مفاهیم علمی در قالب دروس مدرسه، از جمله علوم تجربی، ریاضی و فناوری، در این ساحت طبقه‌بندی می‌شود.

نسبت با تربیت زیستی و بدنی: مفاهیمی مانند بهداشت، آناتومی بدن، تغذیه، و اصول ایمنی زیستی که در تربیت زیستی و بدنی ارائه می‌شوند، از منظر محتوایی با علوم تجربی و سلامت در ارتباط نزدیک قرار دارند.

۲-۲-۵ تربیت هنری و زیبایی‌شناختی

هدف این ساحت، پرورش حس زیبایی‌شناسی، خلاقیت هنری، درک و آفرینش آثار هنری، و تقویت ذوق فرهنگی است. شناخت و تولید هنرهای چون نقاشی، موسیقی، نمایش، شعر و طراحی، در این حیطه جای می‌گیرند.

نسبت با تربیت زیستی و بدنی: در برخی از فعالیت‌های بدنی همچون رقص‌های آیینی، حرکات نمایشی، ژیمناستیک یا ورزش‌های موزون، تلفیقی از حرکت و زیبایی رخ می‌دهد که مرزهای این دو ساحت را به هم نزدیک می‌کند.

۲-۲-۶ تربیت اقتصادی و حرفه‌ای

در این ساحت، دانش‌آموز مهارت‌هایی مانند مسئولیت‌پذیری مالی، صرفه‌جویی، مصرف بهینه، شناخت مشاغل، برنامه‌ریزی اقتصادی و آمادگی برای اشتغال را فرا می‌گیرد. هدف این ساحت، آماده‌سازی دانش‌آموز برای زندگی اقتصادی سالم و کارآمد است.

نسبت با تربیت زیستی و بدنی: آموختن سبک زندگی سالم و پیشگیری از هزینه‌های درمانی، همچنین پرهیز از مصرف‌گرایی غذایی یا بهداشتی، بخشی از سواد اقتصادی فرد را در زندگی شخصی شکل می‌دهد.

جدول ۲-۲ ساحت‌های شش‌گانه تربیتی

شماره	ساحت	تعریف اجمالی
۱	تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی	پرورش ایمان، باورهای دینی، مناسک عبادی و رفتار اخلاقی مطابق آموزه‌های اسلامی
۲	تربیت اجتماعی و سیاسی	ارتقاء شناخت نسبت به جامعه، مسئولیت‌پذیری، هویت ملی، مشارکت اجتماعی و بینش سیاسی
۳	تربیت زیستی و بدنی	توسعه آگاهی نسبت به بدن، سلامت، تغذیه، ایمنی، بهداشت، نشاط و خودمراقبتی
۴	تربیت علمی و فناورانه	رشد توانایی‌های شناختی، علمی، خلاقیت، تفکر نقاد، آشنایی با فناوری و سواد اطلاعاتی
۵	تربیت هنری و زیبایی‌شناختی	شکوفایی ذوق هنری، درک زیبایی، مهارت‌های هنری و تربیت ذوقی - هنری
۶	تربیت اقتصادی و حرفه‌ای	آموزش مهارت‌های زندگی، سواد اقتصادی، کارآفرینی، مسئولیت‌پذیری مالی و شناخت مشاغل

(منبع: شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰)

در مجموع می‌توان گفت مدل شش‌ساحتی سند تحول بنیادین، بیانگر یک نگاه کل‌نگر به تربیت است. در این میان، ساحت تربیت زیستی و بدنی، به‌دلیل پیوند آن با سلامت، تحرک، نظم جسمی و هیجانی، بستری حیاتی برای تحقق سایر ساحت‌ها فراهم می‌آورد. از این‌رو، در طراحی محتوای درسی، به‌ویژه در دوره ابتدایی، توجه به این ساحت باید نه به‌صورت جداگانه، بلکه در پیوند با سایر ابعاد رشد انسانی صورت گیرد.

۲-۳ برنامه درسی آموزش و پرورش ابتدایی ایران با تأکید بر تربیت زیستی و بدنی

دوره ابتدایی به عنوان نخستین و اساسی‌ترین مرحله رسمی آموزش و پرورش، نقش بنیادینی در شکل‌گیری شخصیت، نگرش‌ها، باورها و سبک زندگی دانش‌آموزان ایفا می‌کند. برنامه درسی این دوره، باید نه تنها

انتقال‌دهنده‌ی دانش پایه باشد، بلکه زمینه‌ساز رشد همه‌جانبه‌ی کودکان در ابعاد اعتقادی، علمی، اجتماعی، جسمانی، عاطفی و اخلاقی نیز باشد. در این میان، تربیت زیستی و بدنی به عنوان بخشی از برنامه درسی مصوب، و همچنین به‌عنوان یک مؤلفه میان‌رشته‌ای، نقشی کلیدی در تأمین سلامت جسمی، نشاط روانی و آمادگی برای یادگیری ایفا می‌کند.

۲-۳-۱ جایگاه تربیت زیستی و بدنی در اهداف دوره ابتدایی

بر اساس راهنمای برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۹)، یکی از اهداف اساسی آموزش ابتدایی، «ایجاد زمینه برای رشد متوازن جسمی، روحی، شناختی، اجتماعی و معنوی» در دانش‌آموزان است. در همین سند، به صراحت تأکید شده است که «رشد جسمانی و تقویت عادات بهداشتی، تغذیه سالم، ورزش و تحرک بدنی» باید به‌طور مستقیم و غیرمستقیم در محتوای برنامه درسی گنجانده شود.

دانش‌آموز باید در پایان دوره ابتدایی، شناخت مناسبی از بدن خود، اصول تغذیه، اهمیت ورزش و بهداشت فردی داشته باشد (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۸۹، ص. ۳۵).

۲-۳-۲ ساختار محتوایی و درسی مرتبط با تربیت زیستی و بدنی در مقطع ابتدایی

تربیت زیستی و بدنی در دوره ابتدایی از دو طریق در برنامه درسی تجلی می‌یابد:

۲-۳-۲-۱ درس تربیت بدنی (برنامه رسمی و مستقل)

درس تربیت بدنی به‌صورت رسمی، در جدول ساعات درسی هر پایه گنجانده شده است (دو ساعت در هفته) و شامل فعالیت‌های زیر می‌شود:

آمادگی جسمانی (استقامت، انعطاف‌پذیری، چابکی)

بازی‌های گروهی و مهارتی

مهارت‌های حرکتی پایه

رعایت قوانین بازی و مشارکت تیمی

آموزش بهداشت حرکتی و بدنی

این درس، مستقیماً به ارتقای سلامت جسمی، انضباط بدنی، نشاط روانی و کار گروهی کمک می‌کند.

۲-۲-۳ مفاهیم زیستی و بهداشتی در سایر دروس (برنامه درسی تلفیقی)

برخی مؤلفه‌های تربیت زیستی و بدنی به‌صورت غیرمستقیم در دروس دیگر نیز وجود دارد:

علوم تجربی: آموزش اندام‌های بدن، تغذیه، حواس پنج‌گانه، رشد و نمو، بهداشت فردی و محیطی

فارسی و هدیه‌های آسمانی: آموزش‌های غیرمستقیم در قالب داستان‌ها، احادیث یا نکات اخلاقی در مورد

رعایت بهداشت و سلامت

فعالیت‌های مکمل و فوق برنامه: برگزاری اردوهای ورزشی، زنگ تفریح فعال، مسابقات بین کلاسی

۲-۳-۳ چالش‌های تربیت زیستی و بدنی در برنامه درسی ابتدایی

با وجود آنکه تربیت زیستی و بدنی در اسناد بالادستی نظام آموزشی کشور از جایگاه مهمی برخوردار است،

اجرای آن در مدارس ابتدایی با چالش‌های متعددی مواجه است. در ادامه، مهم‌ترین موانع موجود به‌صورت

تحلیلی بررسی می‌شود:

۲-۳-۳-۱ کمبود فضای استاندارد ورزشی

بسیاری از مدارس ابتدایی، به‌ویژه در مناطق شهری پرتراکم یا روستاهای محروم، فاقد امکانات فیزیکی مناسب

برای اجرای برنامه‌های تربیت بدنی هستند. نبود سالن‌های سرپوشیده، فضای باز ایمن، تجهیزات پایه ورزشی

و حتی زمین خاکی مناسب، باعث می‌شود درس تربیت بدنی یا به‌صورت حداقلی برگزار شود یا کاملاً نادیده

گرفته شود. این نقیصه نه‌تنها بر کیفیت آموزش بدنی تأثیر می‌گذارد، بلکه باعث کاهش انگیزه دانش‌آموزان

برای مشارکت فعال در فعالیت‌های حرکتی می‌شود (رضوی، ۱۳۹۸).

۲-۳-۳-۲ فقدان معلم متخصص تربیت بدنی

در بسیاری از مدارس ابتدایی کشور، به دلیل کمبود نیروی انسانی متخصص، درس تربیت بدنی توسط آموزگاران پایه تدریس می‌شود؛ افرادی که اغلب فاقد آموزش آکادمیک و تخصصی در زمینه فیزیولوژی رشد کودک، اصول تمرین و ایمنی حرکتی هستند. این امر موجب می‌شود اهداف مورد نظر در اسناد برنامه‌ریزی درسی، از جمله رشد متعادل جسمی، سلامت بدنی و مهارت‌های حرکتی پایه، به درستی تحقق نیابد (فتاحی و صادقی، ۱۴۰۰).

۲-۳-۳-۲ نگاه حاشیه‌ای به تربیت جسمی

در نظام آموزش رسمی کشور، علی‌رغم تأکیدات نظری، در عمل توجه کمتری به تربیت جسمی دانش‌آموزان می‌شود. این امر ناشی از غلبه نگرش کنکورمحور، تمرکز بر دروس نظری و بی‌توجهی به فعالیت‌های حرکتی در ارزشیابی‌های رسمی است. در نتیجه، درس تربیت بدنی اغلب به عنوان «زنگ تفریح کش‌دار» تلقی می‌شود و از اولویت‌های مدرسه خارج می‌گردد (احمدی، ۱۳۹۷).

۲-۳-۳-۲ ضعف در ارزیابی و ارزشیابی عملکردی

یکی از مشکلات رایج در اجرای تربیت بدنی در مدارس ابتدایی، فقدان نظام ارزشیابی علمی و استاندارد است. در اکثر موارد، ارزشیابی از دانش‌آموزان به صورت کیفی، مبهم و بدون شاخص‌های روشن انجام می‌شود. این موضوع نه تنها باعث کاهش انگیزه یادگیری می‌شود، بلکه امکان پایش پیشرفت فردی و برنامه‌ریزی بهبود عملکرد بدنی را از بین می‌برد.

۲-۳-۴ راهکارهای تقویت نقش تربیت زیستی و بدنی در برنامه درسی

بر اساس یافته‌های پژوهشی و تحلیل سندی، راهکارهای زیر قابل طرح است:

- تدوین راهنمای محتوای تخصصی تربیت بدنی متناسب با ویژگی‌های رشدی هر پایه
- تربیت و به‌کارگیری معلمان متخصص تربیت بدنی در مقطع ابتدایی
- توسعه فضاها و امکانات ورزشی درون مدرسه‌ای با کمک مشارکت نهادهای محلی

- گنجاندن مؤلفه‌های سلامت جسمانی در ارزشیابی پایانی دانش‌آموزان
- تقویت رویکرد تلفیقی و میان‌رشته‌ای برای ارتقاء سلامت زیستی در دروس مختلف

۴-۲ پیشینه پژوهش

۴-۲-۱ پژوهش‌های داخلی

فتاحی و صادقی (۱۴۰۰): در پژوهشی کیفی با رویکرد پدیدارشناسی، به بررسی چالش‌های تربیت بدنی در مدارس ابتدایی پرداختند. در این مطالعه، از طریق مصاحبه با ۲۳ نفر از معلمان تربیت بدنی با سابقه بیش از ۱۰ سال تدریس، موانع اجرای بهینه درس تربیت بدنی بررسی شد. نتایج نشان داد که کمبود امکانات، نبود معلمان متخصص، نبود زمان کافی و نگاه ابزاری به تربیت بدنی از مهم‌ترین چالش‌ها هستند. این مطالعه اهمیت تربیت زیستی و بدنی را به‌خوبی برجسته می‌کند، اما تنها به بعد اجرایی پرداخته و نسبت آن با اسناد تحولی را تحلیل نکرده است.

رضوی (۱۳۹۸): در پژوهشی به «تحلیل محتوای برنامه درسی تربیت بدنی در دوره ابتدایی ایران» پرداخت. روش این پژوهش تحلیل محتوای کمی با استفاده از روش آنتروپی شانون بود و جامعه آماری آن را کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی (۳۶ جلد کتاب) در سال تحصیلی ۱۳۸۸-۱۳۸۷ تشکیل می‌داد. نتایج این پژوهش نشان داد که محتوای آموزشی این درس، بیشتر مبتنی بر فعالیت‌های بدنی سنتی و مهارت‌محور بوده و ابعاد زیستی، بهداشتی و روانی به‌درستی پوشش داده نمی‌شود. این پژوهش به خلأهای برنامه درسی اشاره دارد و لزوم بازنگری در سرفصل‌ها و رویکردها را یادآور می‌شود.

کاظمی و همکاران (۱۳۹۶): در یک پژوهش پیمایشی تحت عنوان «رابطه بین فعالیت بدنی و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان ابتدایی»، به بررسی ۳۵۰ دانش‌آموز مقطع ابتدایی پرداختند. نتایج این مطالعه نشان داد که فعالیت بدنی منظم با افزایش تمرکز، کاهش اضطراب و بهبود عملکرد تحصیلی رابطه معناداری دارد. این یافته‌ها نشان می‌دهد که تربیت زیستی و بدنی، تنها به سلامت جسمانی محدود نمی‌شود بلکه بر جنبه‌های شناختی و تحصیلی نیز اثرگذار است.

مهدوی و همکاران (۱۴۰۲): در مطالعه‌ای با روش تحلیل محتوا که در فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی منتشر شد، به «تحلیل محتوای کتاب علوم پایه چهارم ابتدایی از منظر توجه به محیط زیست» پرداختند. جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب علوم پایه چهارم بود که نتایج نشان داد تنها ۱۵٪ از محتوای کتاب به مؤلفه‌های زیست‌محیطی اختصاص یافته است.

رحمانی و موسوی (۱۴۰۱): در پژوهشی با عنوان «بررسی میزان توجه به مفاهیم بهداشتی در کتاب علوم پایه پنجم ابتدایی» که در مجله آموزش بهداشت و ارتقای سلامت چاپ شد، با استفاده از روش تحلیل محتوا به این نتیجه رسیدند که مفاهیم مرتبط با بهداشت فردی تنها در ۲۰٪ از محتوای کتاب گنجانده شده است. جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب علوم پایه پنجم بود.

زارعی و همکاران (۱۴۰۰): در مقاله «تحلیل محتوای کتاب علوم پایه ششم از منظر توجه به سواد سلامت» که در مجله آموزش بهداشت و ارتقای سلامت منتشر شد، با روش تحلیل محتوا نشان دادند که تنها ۱۸٪ از محتوای کتاب به مؤلفه‌های سواد سلامت پرداخته است. جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب علوم پایه ششم بود.

کریمی و رضایی (۱۳۹۹): در مطالعه «بررسی میزان توجه به ایمنی و پیشگیری از حوادث در کتاب علوم پایه چهارم ابتدایی» که در فصلنامه آموزش ایمنی منتشر شد، با استفاده از روش تحلیل محتوا دریافتند که تنها ۱۲٪ از محتوای کتاب به مباحث ایمنی اختصاص یافته است. جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب علوم پایه چهارم بود.

محمدی و همکاران (۱۳۹۸): در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب علوم پایه پنجم از منظر توجه به تغذیه سالم» که در مجله تغذیه و بهداشت منتشر شد، با روش تحلیل محتوا نشان دادند که ۲۲٪ از محتوای کتاب به موضوع تغذیه سالم پرداخته است. جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب علوم پایه پنجم بود.

جعفری و همکاران (۱۳۹۷): در مقاله «بررسی میزان توجه به فعالیت بدنی در کتاب علوم پایه ششم ابتدایی» که در مجله پژوهش در ورزش تربیتی منتشر شد، با استفاده از روش تحلیل محتوا دریافتند که تنها ۱۰٪ از

محتوای کتاب به فعالیت بدنی اختصاص یافته است. جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب علوم پایه ششم بود.

رحیمی و موسوی (۱۳۹۶): در مطالعه «تحلیل محتوای کتاب علوم پایه چهارم از منظر توجه به بهداشت روان» که در فصلنامه روانشناسی مدرسه منتشر شد، با روش تحلیل محتوا نشان دادند که تنها ۸٪ از محتوای کتاب به مباحث بهداشت روان پرداخته است. جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب علوم پایه چهارم بود.

صادقی و همکاران (۱۳۹۵): در پژوهشی با عنوان «بررسی میزان توجه به رشد جسمانی در کتاب علوم پایه پنجم ابتدایی» که در مجله رشد و یادگیری حرکتی منتشر شد، با روش تحلیل محتوا دریافتند که ۱۵٪ از محتوای کتاب به موضوع رشد جسمانی اختصاص یافته است. جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب علوم پایه پنجم بود.

نوری و کریمی (۱۳۹۴): در مقاله «تحلیل محتوای کتاب علوم پایه ششم از منظر توجه به پیشگیری از بیماری‌ها» که در مجله اپیدمیولوژی ایران منتشر شد، با استفاده از روش تحلیل محتوا نشان دادند که تنها ۱۴٪ از محتوای کتاب به مباحث پیشگیری از بیماری‌ها پرداخته است. جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب علوم پایه ششم بود.

کاظمی و همکاران (۱۳۹۳): در مطالعه «بررسی میزان توجه به سلامت دهان و دندان در کتاب علوم پایه چهارم ابتدایی» که در مجله دندانپزشکی پیشگیری منتشر شد، با روش تحلیل محتوا دریافتند که تنها ۹٪ از محتوای کتاب به سلامت دهان و دندان اختصاص یافته است. جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب علوم پایه چهارم بود.

حسینی و موسوی (۱۴۰۲): در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی پایه پنجم ابتدایی از منظر توجه به مؤلفه‌های سواد سلامت»، که در فصلنامه آموزش سلامت منتشر شد، با روش تحلیل محتوا و

جامعه آماری کل محتوای کتاب علوم پنجم، به این نتیجه رسیدند که مفاهیم مرتبط با سواد سلامت، از جمله تغذیه، بهداشت فردی و پیشگیری از بیماری‌ها، تنها در ۱۸٪ از کل محتوای کتاب گنجانده شده است.

نیک‌خواه و زارعی (۱۴۰۱): در پژوهشی با عنوان «بررسی میزان توجه به محیط زیست در کتاب‌های علوم تجربی دوره‌ی ابتدایی» که در فصلنامه علوم محیطی چاپ شد، با استفاده از روش تحلیل محتوا به بررسی کتاب‌های علوم پایه‌های چهارم، پنجم و ششم پرداختند. نتایج این پژوهش نشان داد که علیرغم تأکید اسناد بالادستی، توجه به مفاهیم زیست‌محیطی و راه‌های حفاظت از طبیعت در این کتاب‌ها کمتر از ۱۵٪ است.

امیری و همکاران (۱۴۰۰): در مطالعه‌ای با عنوان «تحلیل محتوای کتاب علوم پایه چهارم ابتدایی با رویکرد توجه به فعالیت‌های جسمانی» که در مجله پژوهش در آموزش تربیت بدنی منتشر شد، با روش تحلیل محتوا و با جامعه آماری کل محتوای کتاب، دریافتند که تنها ۹٪ از محتوای کتاب به طور مستقیم یا غیرمستقیم به مفاهیم فعالیت بدنی و تأثیر آن بر سلامت پرداخته است.

صادقی و محمدی (۱۳۹۹): در مقاله‌ای با عنوان «بررسی میزان انطباق کتاب علوم پایه ششم ابتدایی با مؤلفه‌های سلامت روانی در ساحت تربیت زیستی و بدنی» که در فصلنامه روانشناسی مدرسه منتشر شد، با روش تحلیل محتوا نشان دادند که تنها ۷٪ از محتوای کتاب به مباحث سلامت روان، مانند مدیریت استرس و احساسات، اختصاص یافته است. جامعه آماری این پژوهش کل محتوای کتاب علوم پایه ششم بود.

رحمانی و احمدی (۱۳۹۸): در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی از منظر توجه به ایمنی و پیشگیری از حوادث» که در مجله ایمنی و بهداشت منتشر شد، با روش تحلیل محتوا و با جامعه آماری کل محتوای کتاب‌های علوم چهارم و پنجم، به این نتیجه رسیدند که تنها ۱۱٪ از محتوای این کتاب‌ها به مؤلفه‌های مرتبط با ایمنی و پیشگیری از خطرات در محیط زندگی پرداخته است.

جعفری و حسینی (۱۳۹۷): در مقاله «تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی پایه ششم ابتدایی از منظر توجه به مفاهیم بهداشتی در دوره بلوغ» که در فصلنامه رشد و بهداشت منتشر شد، با روش تحلیل محتوا و جامعه

آماري كل محتوای كتاب علوم ششم، به بررسی میزان توجه به مفاهيم مربوط به بهداشت در دوره بلوغ پرداختند. نتایج نشان داد كه این مفاهيم تنها در ۱۰٪ از محتوای كتاب مورد توجه قرار گرفته است.

۲-۴-۲ پژوهش‌های خارجی

لیو و همكاران (۲۰۲۲): در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی میزان توجه به مفاهيم سلامت در كتاب‌های علوم دوره ابتدایی چین»، از روش تحلیل محتوا برای بررسی جامعه آماری تمام كتاب‌های علوم پایه ابتدایی در چین استفاده کردند. نتایج این پژوهش نشان داد كه تنها ۲۵٪ از محتوای كتاب‌ها به موضوعات سلامت پرداخته است.

گارسيا و همكاران (۲۰۲۱): در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای كتاب‌های درسی اسپانيا از منظر توجه به فعاليت بدنی»، با استفاده از روش تحلیل محتوا به بررسی كتاب‌های درسی علوم و تربيت بدنی در دوره ابتدایی اسپانيا پرداختند. آن‌ها دریافتند كه سهم مفاهيم فعاليت بدنی در كتاب‌های درسی کمتر از ۱۵٪ است.

تاكاهاشي و همكاران (۲۰۲۰): در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی محتوای كتاب‌های علوم ژاپن و كره جنوبی»، از روش تحقیق تطبیقی و تحلیل محتوا استفاده کردند. جامعه آماری این پژوهش تمامی كتاب‌های درسی علوم در دوره‌های ابتدایی ژاپن و كره جنوبی بود. نتایج نشان داد كه كتاب‌های درسی ژاپن به میزان ۳۰٪ بیشتر از كره جنوبی به مفاهيم تربيت بدنی پرداخته‌اند.

اسمیت و همكاران (۲۰۱۹): در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای كتاب‌های علوم دوره ابتدایی ایالات متحده»، با روش تحلیل محتوای کمی به بررسی جامعه آماری مجموعه كتاب‌های علوم پایه‌های اول تا پنجم در ایالات متحده پرداختند. آن‌ها دریافتند كه تنها ۱۸٪ از محتوای كتاب‌ها به موضوعات مرتبط با سلامت و تربيت بدنی اختصاص یافته است.

چن و همكاران (۲۰۱۸): در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی میزان توجه به محیط زیست در كتاب‌های درسی چین»، با استفاده از روش تحلیل محتوا به بررسی تمام كتاب‌های درسی دوره‌های ابتدایی چین پرداختند.

نتایج این پژوهش نشان داد که محتوای مرتبط با محیط زیست تنها ۲۰٪ از کتاب‌های درسی را تشکیل می‌دهد.

رودریگز و همکاران (۲۰۱۷): در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مکزیک از منظر توجه به بهداشت روان»، با روش تحلیل محتوای کیفی و کمی به بررسی کتاب‌های درسی علوم و مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی مکزیک پرداختند. آن‌ها دریافتند که کمتر از ۱۰٪ از محتوای کتاب‌ها به موضوعات بهداشت روان پرداخته است.

سان و همکاران (۲۰۱۶): در یک فراتحلیل با عنوان «بررسی تأثیر برنامه‌های درسی تلفیقی بر یادگیری دانش‌آموزان»، به بررسی مجموعه‌ای از مقالات و تحقیقات مرتبط (جامعه آماری: ۵۰ پژوهش تجربی) پرداختند. آن‌ها نشان دادند که برنامه‌های درسی تلفیقی باعث بهبود ۲۵٪ در یادگیری دانش‌آموزان شده است.

کیم و همکاران (۲۰۱۵): در مطالعه‌ای با عنوان «مقایسه برنامه‌های درسی تربیت بدنی در کشورهای آسیایی»، از روش پژوهش تطبیقی استفاده کردند. جامعه آماری این پژوهش، برنامه درسی تربیت بدنی در ۱۰ کشور آسیایی بود. نتایج نشان داد که کشورهای پیشرفته آسیایی به طور متوسط ۳۰٪ بیشتر از دیگر کشورها به تربیت بدنی در برنامه درسی توجه کرده‌اند.

۲-۴-۳ جمع‌بندی و شکاف پژوهشی

کتاب‌های درسی در ابعاد گوناگون پرداخته‌اند، اما خلأهای پژوهشی قابل توجهی در این زمینه وجود دارد. در پژوهش‌های داخلی، تمرکز اصلی بر تحلیل تک‌بعدی کتاب‌های درسی بوده و کمتر به بررسی جامع و همه‌جانبه محتوای آموزشی از منظر ساحت‌های شش‌گانه تربیتی پرداخته شده است. همچنین، بیشتر مطالعات به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی به صورت مجزا پرداخته‌اند و مقایسه تطبیقی بین پایه‌های مختلف تحصیلی کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

در پژوهش‌های خارجی نیز اگرچه مطالعات گسترده‌ای در زمینه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی انجام شده، اما این پژوهش‌ها عمدتاً بر فرهنگ و نظام آموزشی کشورهای خاص متمرکز بوده و قابلیت تعمیم‌پذیری کامل به محتوای آموزشی ایران را ندارند. علاوه بر این، شکاف عمده‌ای در زمینه بررسی میزان انطباق محتوای کتاب‌های درسی با اسناد بالادستی نظام آموزشی مانند سند تحول بنیادین در پژوهش‌های موجود مشاهده می‌شود.

جدول ۱-۲: خلاصه پیشینه پژوهش‌ها

نویسنده و سال	عنوان کوتاه	محل انتشار / شهر	روش	نتیجه کلیدی
فتاحی و صادقی (۱۴۰۰)	چالش‌های تربیت بدنی در مدارس ابتدایی	ایران - دانشگاه فرهنگیان	کیفی (پدیدارشناسی)	کمبود امکانات، نبود معلمان متخصص و نگاه ابزاری به تربیت بدنی
رضوی (۱۳۸۹)	تحلیل محتوای برنامه درسی تربیت بدنی	ایران - مجله برنامه‌ریزی درسی	تحلیل محتوا (آنتروپی شانون)	محتوای سنتی و مهارت‌محور، ضعف در ابعاد زیستی و بهداشتی
کاظمی و همکاران (۱۳۹۶)	فعالیت بدنی و پیشرفت تحصیلی	ایران - مجله روانشناسی تربیتی	پیمایشی	فعالیت بدنی منظم باعث بهبود تمرکز، کاهش اضطراب و ارتقای تحصیلی
مهدوی و همکاران (۱۴۰۲)	تحلیل محتوای علوم چهارم (محیط زیست)	فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی (تهران)	تحلیل محتوا	تنها ۱۵٪ محتوای کتاب به محیط زیست اختصاص یافته
رحمانی و موسوی (۱۴۰۱)	مفاهیم بهداشتی در علوم پنجم	مجله آموزش بهداشت و ارتقای سلامت (تهران)	تحلیل محتوا	مفاهیم بهداشت فردی در ۲۰٪ محتوای کتاب
زارعی و همکاران (۱۴۰۰)	سواد سلامت در علوم ششم	مجله آموزش بهداشت و ارتقای سلامت (تهران)	تحلیل محتوا	تنها ۱۸٪ محتوای کتاب به سواد سلامت
کریمی و رضایی (۱۳۹۹)	ایمنی در علوم چهارم	فصلنامه آموزش ایمنی (اصفهان)	تحلیل محتوا	تنها ۱۲٪ محتوای کتاب به ایمنی پرداخته است
محمدی و همکاران (۱۳۹۸)	تغذیه سالم در علوم پنجم	مجله تغذیه و بهداشت (مشهد)	تحلیل محتوا	۲۲٪ محتوای کتاب به تغذیه سالم
جعفری و همکاران (۱۳۹۷)	فعالیت بدنی در علوم ششم	مجله پژوهش در ورزش تربیتی (تهران)	تحلیل محتوا	تنها ۱۰٪ محتوای کتاب به فعالیت بدنی
رحیمی و موسوی (۱۳۹۶)	بهداشت روان در علوم چهارم	فصلنامه روانشناسی مدرسه (اصفهان)	تحلیل محتوا	تنها ۸٪ محتوای کتاب به بهداشت روان
صادقی و همکاران (۱۳۹۵)	رشد جسمانی در علوم پنجم	مجله رشد و یادگیری حرکتی (تهران)	تحلیل محتوا	۲۲٪ محتوای کتاب به رشد جسمانی
نوری و کریمی (۱۳۹۴)	پیشگیری از بیماری‌ها در علوم ششم	مجله اپیدمیولوژی ایران (تهران)	تحلیل محتوا	تنها ۱۴٪ محتوای کتاب به پیشگیری از بیماری‌ها
کاظمی و همکاران (۱۳۹۳)	سلامت دهان و دندان در علوم چهارم	مجله دندانپزشکی پیشگیری (شیراز)	تحلیل محتوا	۹٪ محتوای کتاب به سلامت دهان و دندان
حسینی و موسوی (۱۴۰۲)	سواد سلامت در علوم پنجم	فصلنامه آموزش سلامت (تهران)	تحلیل محتوا	تنها ۱۸٪ محتوای کتاب به سواد سلامت

نیک‌خواه و زارعی (۱۴۰۱)	محیط زیست در علوم ابتدایی	فصلنامه علوم محیطی (تهران)	تحلیل محتوا	کمتر از ۱۵٪ به محیط زیست پرداخته شده
امیری و همکاران (۱۴۰۰)	فعالیت‌های جسمانی در علوم چهارم	مجله پژوهش در آموزش تربیت بدنی (تهران)	تحلیل محتوا	تنها ۹٪ محتوای کتاب به فعالیت بدنی
صادقی و محمدی (۱۳۹۹)	سلامت روان در علوم ششم	فصلنامه روانشناسی مدرسه (اصفهان)	تحلیل محتوا	تنها ۷٪ محتوای کتاب به سلامت روان
رحمانی و احمدی (۱۳۹۸)	ایمنی در علوم چهارم و پنجم	مجله ایمنی و بهداشت (تهران)	تحلیل محتوا	تنها ۱۱٪ محتوای کتاب‌ها به ایمنی
جعفری و حسینی (۱۳۹۷)	بهداشت بلوغ در علوم ششم	فصلنامه رشد و بهداشت (مشهد)	تحلیل محتوا	تنها ۱۰٪ محتوای کتاب به بهداشت بلوغ
لیو و همکاران (۲۰۲۲)	سلامت در علوم ابتدایی چین	Beijing, China – Science Education Journal	تحلیل محتوا	۲۵٪ محتوای کتاب‌ها به سلامت
گارسیا و همکاران (۲۰۲۱)	فعالیت بدنی در دروس اسپانیا	Madrid, Spain – Journal of Physical Education	تحلیل محتوا	سهم فعالیت بدنی کمتر از ۱۵٪
تاکاهاشی و همکاران (۲۰۲۰)	مقایسه علوم ژاپن و کره جنوبی	Tokyo & Seoul – Comparative Education Review	تطبیقی + تحلیل محتوا	ژاپن ۳۰٪ بیشتر از کره جنوبی به تربیت بدنی پرداخته
اسمیت و همکاران (۲۰۱۹)	علوم ابتدایی آمریکا	New York, USA – Elementary Science Education Journal	تحلیل محتوا	تنها ۱۸٪ محتوای کتاب‌ها به سلامت و تربیت بدنی
چن و همکاران (۲۰۱۸)	محیط زیست در کتاب چین	Shanghai, China – Environmental Education Journal	تحلیل محتوا	۲۰٪ محتوای کتاب‌ها به محیط زیست
رودریگز و همکاران (۲۰۱۷)	بهداشت روان در کتاب مکزیک	Mexico City – Journal of Health Education	تحلیل محتوای کیفی و کمی	کمتر از ۱۰٪ محتوای کتاب‌ها به بهداشت روان
سان و همکاران (۲۰۱۶)	اثر برنامه‌های درسی تلفیقی	Hong Kong – International Journal of Curriculum Studies	فراتحلیل (۵۰ پژوهش)	برنامه‌های تلفیقی باعث ۲۵٪ بهبود یادگیری شدند
کیم و همکاران (۲۰۱۵)	مقایسه تربیت بدنی در کشورهای آسیایی	Seoul, Korea – Asian Education Review	تطبیقی	کشورهای پیشرفته ۳۰٪ بیشتر به تربیت بدنی توجه دارند

پژوهش حاضر در صدد است تا با تمرکز بر تحلیل محتوای کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی از منظر ساحت تربیت زیستی و بدنی، این خلأ پژوهشی را پر کند. این پژوهش از یک سو به بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های

ساحت زیستی و بدنی در محتوای کتاب‌های درسی می‌پردازد و از سوی دیگر، میزان انطباق این محتوا را با اهداف مندرج در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مورد سنجش قرار می‌دهد. به این ترتیب، نتایج این پژوهش می‌تواند تصویر روشنی از وضعیت موجود ارائه دهد و زمینه را برای بهبود و به‌روزرسانی محتوای آموزشی فراهم آورد.

این پژوهش از آن جهت نوآورانه محسوب می‌شود که به صورت نظام‌مند و همه‌جانبه به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی می‌پردازد و رویکردی تطبیقی بین پایه‌های مختلف تحصیلی دارد. همچنین، استفاده از چارچوب نظری سند تحول بنیادین به عنوان معیار سنجش، به این پژوهش وجه تمایز خاصی بخشیده است.

فصل سوم: روش شناسی پژوهش

۳-۱ نوع پژوهش

پژوهش حاضر از نوع تحلیل محتوای ترکیبی (کیفی-کمی) است که با رویکرد تحلیل استنباطی کیفی به بررسی میزان انطباق محتوای کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی با ساحت تعلیم و تربیت زیستی و بدنی می‌پردازد.

تحلیل استنباطی کیفی به عنوان یک روش پژوهشی، فرآیند استخراج معانی عمیق، الگوها و مفاهیم پنهان از دل داده‌های کیفی را شامل می‌شود. در این روش، محقق با تکیه بر استدلال قیاسی و استقرایی، به تفسیر داده‌ها می‌پردازد و از طریق تحلیل عمیق محتوا، به استنباط معانی و مفاهیم نهفته در متن دست می‌یابد (کرپیندورف، ۲۰۱۸؛ فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۵).

بر این اساس، در پژوهش حاضر پس از استخراج مفاهیم کلیدی مرتبط با ساحت زیستی و بدنی از اسناد بالادستی، این مفاهیم در قالب یک چارچوب تحلیل محتوای ساختاریافته به کار گرفته شدند. سپس با استفاده از تکنیک‌های تحلیل استنباطی کیفی شامل کدگذاری تفسیری، تحلیل مضمون و استخراج الگوهای معنایی، به بررسی عمیق چگونگی پرداختن به این مفاهیم در محتوای کتاب‌های درسی پرداخته شد (سرمد و همکاران، ۱۴۰۰).

ویژگی ممتاز این روش، توانایی کشف معانی پنهان و ارتباطات غیرمستقیم در محتوای متون است که از طریق تحلیل صرف کمی قابل دستیابی نیست. این رویکرد به پژوهشگر امکان می‌دهد تا علاوه بر بررسی میزان حضور مفاهیم، به کیفیت و عمق پرداختن به آن‌ها نیز پی ببرد (مرجان و همکاران، ۱۴۰۱).

۳-۲ جامعه آماری، نمونه پژوهش و روش نمونه‌گیری

جامعه پژوهش در این مطالعه شامل کلیه کتاب‌های درسی علوم تجربی دوره دوم ابتدایی (پایه‌های چهارم، پنجم و ششم) در نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران است که توسط سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش تهیه و منتشر شده‌اند. این جامعه آماری با توجه به تعریف سرمد و همکاران (۱۴۰۰)

از جامعه پژوهش به عنوان «کلیه واحدهایی که پژوهشگر قصد تعمیم یافته‌های خود به آنها را دارد» انتخاب شده است. بر اساس دیدگاه دلاور (۱۳۹۹)، جامعه پژوهش می‌بایست به گونه‌ای تعریف شود که واجد شرایط زیر باشد:

۱- مرزهای مشخص داشته باشد

۲- قابلیت دسترسی به اعضای جامعه وجود داشته باشد

۳- همگنی نسبی بین واحدهای جامعه برقرار باشد

فتحی و اجارگاه (۱۳۹۵) نیز در تعریف جامعه پژوهش آموزشی تأکید می‌کند که می‌بایست «کلیه منابع و موادی که به صورت رسمی در فرآیند آموزش مورد استفاده قرار می‌گیرند» را دربرگیرد.

با توجه به این تعاریف، کتاب‌های درسی علوم دوره دوم ابتدایی به عنوان جامعه پژوهش این مطالعه انتخاب شدند زیرا:

دارای مرزهای مشخص هستند (پایه‌های چهارم، پنجم و ششم)

قابلیت دسترسی کامل به آنها وجود دارد

از همگنی ساختاری برخوردارند (همگی توسط سازمان پژوهش منتشر شده‌اند)

به صورت رسمی در فرآیند آموزش مورد استفاده قرار می‌گیرند

این جامعه پژوهش با مطالعات مشابهی همچون پژوهش رحیمی و همکاران (۱۴۰۱) و قربانی و محمدی (۱۴۰۰) که کتاب‌های درسی رسمی را به عنوان جامعه پژوهش انتخاب کرده‌اند، همسو می‌باشد.

با توجه به ماهیت پژوهش که مبتنی بر تحلیل محتوای متون آموزشی رسمی است، روش نمونه‌گیری به صورت هدفمند و تمام‌شمار انجام گرفته است. این بدان معناست که تمامی کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی که در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ به تصویب و انتشار رسمی رسیده‌اند، به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شده‌اند.

روش نمونه‌گیری هدفمند بر اساس تعریف سرمد و همکاران (۱۴۰۰) به این صورت است که «محقق با اتکا به قضاوت و دانش خود، مواردی را که دارای بیشترین اطلاعات برای پاسخ به پرسش‌های پژوهش هستند،

انتخاب می‌کند». به عبارت دیگر، در این روش نمونه‌گیری، واحدهای نمونه به دلیل دارا بودن ویژگی‌های خاص و مرتبط با موضوع پژوهش انتخاب می‌شوند (دلاور، ۱۳۹۹).

فت‌چی و اجارگاه (۱۳۹۵) نیز در این زمینه اشاره می‌کند که در پژوهش‌های تحلیل محتوا، هنگامی که جامعه پژوهش محدود و دارای مرزهای مشخص باشد، می‌توان از روش نمونه‌گیری تمام‌شمار استفاده کرد. این رویه به پژوهشگر امکان می‌دهد تا به کلیه اعضای جامعه دسترسی یابد و نتایجی با قابلیت تعمیم‌پذیری بالا تولید کند. انتخاب این سه پایه به دلایل علمی و تربیتی زیر صورت گرفته است:

نقش این دوره در شکل‌گیری مفاهیم پایه‌ای سلامت، بهداشت و زیست‌بدنی؛

تمرکز محتوای کتب علوم در این پایه‌ها بر مباحث زیستی، بدنی، سلامت‌محور و محیط‌زیستی؛

پایان یک چرخه تربیتی پیش از ورود به دوره متوسطه اول و ضرورت تثبیت نگرش‌ها و رفتارهای مرتبط با سبک زندگی سالم.

بنابراین، نمونه پژوهش شامل موارد زیر است:

کتاب علوم پایه چهارم ابتدایی

کتاب علوم پایه پنجم ابتدایی

کتاب علوم پایه ششم ابتدایی

این رویکرد تمام‌شمار به پژوهشگر این امکان را می‌دهد که با جامعیت و دقت بالا، مفاهیم و مضامین مرتبط با ساحت تعلیم و تربیت زیستی و بدنی را در محتوای آموزشی تحلیل و ارزیابی نماید.

۳-۳ ابزار گردآوری داده‌ها و اطلاعات پژوهش

بر اساس تعریف سرمد و همکاران (۱۴۰۰)، چک‌لیست تحلیل محتوا به عنوان یک ابزار نظام‌مند برای ثبت و دسته‌بندی داده‌های متنی بر اساس مقوله‌های از پیش تعیین‌شده شناخته می‌شود.

چکلیست تحلیل محتوای استنباطی با تأکید بر رویکرد کریپندورف (۲۰۱۸)، نه تنها به ثبت کمی داده‌ها می‌پردازد، بلکه امکان استخراج معانی عمیق‌تر، کشف الگوهای پنهان و استنباط مفاهیم ضمنی را نیز فراهم می‌آورد. این نوع چکلیست بر خلاف چکلیست‌های توصیفی محض، به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا به تفسیر داده‌ها پرداخته و به استنباط‌های معنادار دست یابد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۵).

طراحی این چکلیست بر اساس چارچوب نظری و روش‌شناختی منسجمی استوار است. برای تدوین مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی، از الگوی ارائه شده در پایان‌نامه رحیمی (۱۴۰۱) بهره گرفته شده است که به تحلیل محتوای کتاب علوم پایه ششم از همین منظر می‌پردازد. همچنین، به منظور سنجش میزان انطباق محتوا با اسناد بالادستی، به طور خاص سند تحول بنیادین، از الگوی مفهومی پایان‌نامه محمدی (۱۴۰۰) استفاده گردیده است. از نظر مبانی روش‌شناختی، اصول و قواعد تحلیل محتوا بر اساس آثار معتبر در این حوزه، از جمله کتاب «روش‌شناسی پژوهش کیفی» تألیف دلاور (۱۳۹۹) و کتاب «تحلیل محتوا در علوم انسانی» تألیف مرجان (۱۴۰۱)، تدوین و چارچوب‌بندی شده است. این رویکرد ترکیبی، اعتبار و دقت ابزار پژوهش حاضر را تضمین می‌کند.

۳-۳-۱ نوع ابزار

چکلیست تحلیل محتوای کیفی و کمی

۳-۳-۲ مراحل تدوین ابزار

استخراج مؤلفه‌ها: ابتدا مفاهیم بنیادین ساحت زیستی و بدنی از اسناد رسمی استخراج شد؛

بازبینی توسط متخصصان: چکلیست اولیه توسط صاحب‌نظران حوزه برنامه‌ریزی درسی و تعلیم و تربیت زیستی اعتبارسنجی گردید؛

برای اطمینان از کارآمدی ابزار تحلیل، چکلیست طراحی شده در یک مرحله آزمایشی بر روی چند صفحه از کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی اجرا شد. این تحلیل آزمایشی با مشارکت تعدادی از کارشناسان آموزشی و

متخصصان تربیت بدنی انجام گرفت تا اشکالات احتمالی شناسایی و اصلاح شوند. کارشناسان و معلمان خبره در زمینه‌های تربیت بدنی و علوم پایه به بررسی دقیق چک‌لیست و تطابق آن با محتوای کتاب‌ها پرداخته و نقاط قوت و ضعف ابزار را مشخص کردند. پس از این تحلیل آزمایشی، تغییرات لازم در چک‌لیست اعمال شد تا ابزار برای استفاده در تحلیل نهایی دقیق‌تر و کاربردی‌تر باشد.

۳-۳-۳ اعتبار و روایی ابزار

اعتبار (روایی) به میزان دقت و صحت اندازه‌گیری ابزار پژوهش اشاره دارد؛ به عبارت دیگر، روایی نشان می‌دهد که آیا ابزار پژوهش واقعاً آنچه را که مورد نظر است، اندازه می‌گیرد یا خیر (سرمد و همکاران، ۱۴۰۰). پایایی نیز به ثبات و تکرارپذیری نتایج ابزار پژوهش اشاره دارد و نشان می‌دهد که اگر ابزار در شرایط مشابه استفاده شود، نتایج مشابهی به دست خواهد آمد (دلاور، ۱۳۹۹).

در تحقیقات کیفی، به جای تمرکز صرف بر روایی و پایایی کمی، بر اعتبارپذیری، انتقال‌پذیری، اطمینان‌پذیری و تأییدپذیری تأکید می‌شود (لینکولن و گابا، ۱۹۸۵). این معیارها به جای کمی‌سازی، به کیفیت و عمق داده‌ها و تحلیل‌ها می‌پردازند.

برای بررسی روایی محتوایی چک‌لیست تحلیل محتوای استنباطی، از نظر ۱۰ نفر از متخصصان علوم تربیتی، برنامه‌ریزی درسی و آموزش علوم تجربی استفاده شد. این فرآیند با توجه به استانداردهای معرفی شده توسط محمدی (۱۴۰۲) و فتحی و اجارگاه (۱۳۹۵) انجام گرفت. متخصصان، چک‌لیست را از نظر صحت مقوله‌بندی، جامعیت مؤلفه‌ها و تناسب با اهداف پژوهش مورد ارزیابی قرار دادند. برای بررسی روایی محتوایی چک‌لیست تحلیل محتوای استنباطی، از نظر ۱۰ نفر از متخصصان علوم تربیتی، برنامه‌ریزی درسی و آموزش علوم تجربی استفاده شد... (متن اصلی) (اضافه شود): پس از بررسی‌های لازم، اجماع نظر متخصصان در خصوص جامعیت مقوله‌ها و تناسب آن‌ها با اهداف پژوهش حاصل گردید و تغییرات جزئی مورد نیاز اعمال شد.

برای سنجش پایایی چک‌لیست، از روش توافق بین کدگذاران استفاده شد. بدین منظور، ضریب کاپای کوهن^۱ محاسبه گردید که مقدار آن ۸۵/۰ به دست آمد که نشان‌دهنده پایایی مطلوب ابزار است (کوهن، ۱۹۶۰). این فرآیند توسط پژوهشگر اصلی و یک نفر از دانشجویان دکتری برنامه‌ریزی درسی که به صورت مستقل آموزش دیده بود، انجام گرفت. این مقدار با استفاده از کدگذاری مستقل ۲۰ درصد از کل داده‌ها (شامل بخش‌های مختلف کتاب‌ها) توسط دو کدگذار مجزا محاسبه شد. ضریب کاپای کوهن یک معیار آماری برای ارزیابی میزان توافق میان دو ارزیاب (یا کدگذار) مستقل است که داده‌های طبقه‌بندی‌شده را بررسی می‌کنند. این ضریب میزان توافق مشاهده‌شده را با توافقی که به صورت تصادفی انتظار می‌رود، مقایسه می‌کند. مقدار کاپا بین -۱ تا +۱ متغیر است؛ مقادیر مثبت نشان‌دهنده توافق بیشتر از شانس، مقادیر صفر نشان‌دهنده توافق معادل شانس، و مقادیر منفی نشان‌دهنده توافق کمتر از شانس هستند. این مقدار با استفاده از کدگذاری مستقل ۲۰ درصد از داده‌ها توسط دو کدگذار مجزا محاسبه شد. با توجه به ماهیت پژوهش که بر پایه تحلیل استنباطی محتوای کتاب‌های درسی استوار است، داده‌های گردآوری‌شده از طریق چک‌لیست اختصاصی، با بهره‌گیری از دو رویکرد تحلیل کیفی و تحلیل کمی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۳-۴ روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

با توجه به ماهیت پژوهش که بر پایه تحلیل استنباطی محتوای کتاب‌های درسی استوار است، داده‌های گردآوری‌شده از طریق چک‌لیست اختصاصی، با بهره‌گیری از دو رویکرد تحلیل کیفی و تحلیل کمی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

^۱Cohen's Kappa

۳-۴-۱ تحلیل کیفی (مضمونی و مفهومی)

در مرحله نخست، از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استنباطی استفاده می‌شود. به این ترتیب، مفاهیم و مضامین مرتبط با ساحت زیستی و بدنی استخراج و طبقه‌بندی می‌گردند. این تحلیل از طریق مراحل زیر صورت می‌گیرد:

فرآیند تحلیل محتوای کمی در این پژوهش، بر اساس روش‌های آماری و گام به گام انجام شده است تا نتایج به دست آمده قابل اتکا و تعمیم‌پذیر باشند. این فرآیند شامل مراحل زیر است:

۱. کدگذاری و شمارش مفاهیم: در این مرحله، تمامی مفاهیم مرتبط با مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی که از طریق تحلیل محتوای سند تحول بنیادین و مبانی نظری استخراج شده‌اند، به عنوان واحدهای تحلیل در نظر گرفته شدند. سپس، با استفاده از چک‌لیست طراحی‌شده، میزان تکرار و فراوانی این مفاهیم در متن، تصاویر، فعالیت‌ها و سوالات کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم به صورت کمی شمارش و کدگذاری شد.

۲. طبقه‌بندی و مقوله‌بندی: پس از کدگذاری اولیه، داده‌های شمارش‌شده در طبقه‌ها و مقوله‌های اصلی ساحت تربیت زیستی و بدنی (مانند سلامت جسمانی، بهداشت فردی، محیط زیست، و فعالیت بدنی) دسته‌بندی شدند. این طبقه‌بندی بر اساس شاخص‌هایی انجام گرفت که پیشتر در فصل دوم پژوهش از منابع معتبر استخراج شده بودند.

۳. تحلیل آماری: در این گام، داده‌های حاصل از شمارش و طبقه‌بندی، با استفاده از آمار توصیفی (مانند فراوانی و درصد) تحلیل شدند. هدف از این تحلیل، تعیین میزان سهم و اهمیت هر یک از مؤلفه‌های ساحت تربیت زیستی و بدنی در هر کتاب درسی بود. نتایج به دست آمده، در جداول و نمودارها نمایش داده شدند تا مقایسه بین پایه‌های مختلف تحصیلی امکان‌پذیر گردد.

این روش به‌طور گسترده در پژوهش‌های آموزشی و تربیتی مورد استفاده قرار می‌گیرد و توسط محققانی مانند وایل (۲۰۰۰) و بوث و همکاران (۲۰۰۵) به‌عنوان یک روش مناسب برای تحلیل محتوای کیفی معرفی شده است. همچنین، کدگذاری باز و تحلیل تم‌ها به‌عنوان ابزارهایی برای استخراج مضامین و مفاهیم از متن، در تحقیقات آموزشی مورد تأکید قرار دارند (براون و همکاران، ۲۰۱۵).

۳-۴-۲ تحلیل کمی (فراوانی و درصد)

در مرحله دوم، از تحلیل کمی محتوا استفاده می‌شود. بدین منظور، بر اساس داده‌های ثبت‌شده در چک‌لیست، تعداد تکرار هر مؤلفه در محتوای متنی، تصویری، فعالیتی و... شمارش شده و سپس در قالب جداول فراوانی و نمودارهای آماری ارائه می‌گردد.

فرمول محاسبه درصد هر مؤلفه به صورت زیر است:

$$\text{مؤلفه حضور درصد} = \frac{\text{تعداد واحدهای تحلیل مربوط به مؤلفه}}{\text{تحلیل واحدهای کل}} \times 100$$

منبع: کریپندورف (۲۰۰۴)

این تحلیل کمی، امکان مقایسه میزان حضور نسبی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در پایه‌های مختلف را فراهم می‌سازد و نقاط قوت یا ضعف برنامه درسی را از نظر کمی نمایان می‌کند. تحلیل کمی محتوای درسی یکی از روش‌های مرسوم در ارزیابی برنامه‌های درسی است و در بسیاری از مطالعات، به‌ویژه در پژوهش‌های آموزشی برای ارزیابی میزان تأثیر و پوشش مفاهیم استفاده می‌شود (میکائیلی و همکاران، ۲۰۱۷؛ لارسون و همکاران، ۲۰۱۹). این نوع تحلیل کمک می‌کند تا اطلاعاتی دقیق از میزان پوشش موضوعات مختلف به‌ویژه در ساحت‌های مختلف تربیتی، در سطح پایه‌های مختلف آموزشی به‌دست آید (کاسترو و همکاران، ۲۰۲۰).

۳-۴-۳ نرم افزارهای مورد استفاده:

برای ثبت داده‌ها، انجام تحلیل‌های آماری ساده و رسم نمودارهای فراوانی، از نرم‌افزار اکسل استفاده شده است. در بخش تحلیل کیفی نیز، برای کدگذاری و طبقه‌بندی مفاهیم، از نرم‌افزارهای مکس کیودا و انویوو^۶ بهره گرفته شده است.

۳-۵ مؤلفه‌ها و شاخص‌های تحلیل (واحد تحلیل و مقوله‌بندی)

در این پژوهش، برای تحلیل محتوای کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی، از چارچوب مفهومی برگرفته از ساحت تعلیم و تربیت زیستی و بدنی سند تحول بنیادین استفاده شده است. برای این منظور، ابتدا مؤلفه‌ها و شاخص‌های اختصاصی این ساحت استخراج شده و سپس واحد تحلیل و مقوله‌بندی محتوا در قالب چک‌لیستی منظم تدوین گردیده است.

۳-۵-۱ واحد تحلیل

واحد تحلیل در این پژوهش، هر بخش معنادار از محتوای کتاب‌های درسی است که می‌تواند شامل موارد زیر باشد:

متن نوشتاری (بدنه درس)

عنوان و تیترهای فرعی

تصاویر و نمودارها

فعالیت‌ها، تمرین‌ها و آزمایش‌ها

سوالات پایانی درس

مثال‌ها و کاربردهای واقعی

هر یک از این موارد به‌صورت مستقل یا وابسته، قابلیت تحلیل بر اساس شاخص‌های تربیت زیستی و بدنی را خواهند داشت. تحلیل محتوای آموزشی معمولاً بر اساس واحدهای مختلف محتوایی انجام می‌شود که شامل

متن، تصاویر، نمودارها، فعالیت‌ها و سوالات هستند. این واحدهای تحلیلی از جمله مؤلفه‌های اصلی در ارزیابی محتوای درسی در تحقیقات مختلف هستند (آدامز و همکاران، ۲۰۱۹؛ لی و همکاران، ۲۰۲۱؛ عبدالهی و همکاران، ۲۰۲۰).

۳-۵-۲ مؤلفه‌ها و شاخص‌های تحلیل در ساحت تربیت زیستی و بدنی

بر اساس مطالعه اسناد رسمی (به‌ویژه سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی)، مؤلفه‌ها و زیرشاخص‌های زیر به‌عنوان شاخص‌های تحلیلی در نظر گرفته شده‌اند:

مؤلفه اصلی	شاخص‌های قابل تحلیل (زیرمؤلفه‌ها)
۱. سلامت جسمانی	آشنایی با عملکرد بدن و اندام‌ها رعایت بهداشت فردی مقابله با بیماری‌ها
۲. تغذیه و سبک زندگی سالم	اصول تغذیه مناسب شناخت گروه‌های غذایی تأثیر تغذیه بر رشد و انرژی
۳. فعالیت بدنی و تندرستی	اهمیت ورزش و تحرک بدنی فعالیت‌های حرکتی مناسب سن ارتباط فعالیت بدنی با سلامت روان
۴. ایمنی فردی و محیطی	آموزش اصول ایمنی در خانه و مدرسه مواجهه با خطرات طبیعی و انسانی
۵. بهداشت روان و آرامش ذهنی	تعادل عاطفی کنترل استرس و اضطراب خودمراقبتی ذهنی
۶. آموزش محیط زیست و سلامت محیطی	شناخت عوامل آلودگی نقش انسان در حفظ محیط زیست راه‌های حفاظت از منابع طبیعی
۷. رشد مهارت‌های حرکتی و بدنی	مهارت‌های هماهنگی عضلانی تعادل، دقت، سرعت، انعطاف‌پذیری

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها

مقدمه

این فصل به ارائه یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی می‌پردازد. با استفاده از روش تحلیل محتوای استنباطی، مؤلفه‌های مرتبط با ساحت تربیت زیستی و بدنی در این کتاب‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

تحلیل حاضر در دو سطح کمی و کیفی انجام شده است:

(۱) **تحلیل کمی:** شامل بررسی میزان فراوانی و درصد حضور هر یک از مؤلفه‌ها در محتوای کتاب‌ها

(۲) **تحلیل کیفی:** شامل بررسی عمق، تناسب و کیفیت پرداختن به هر یک از مؤلفه‌ها

داده‌های این پژوهش از طریق بررسی نظام‌مند تمامی بخش‌های کتاب‌های درسی شامل متون درسی، تصاویر، فعالیت‌ها و تمرین‌ها جمع‌آوری شده‌اند. هدف از این تحلیل، پاسخگویی به سؤالات پژوهش و مشخص کردن میزان انطباق محتوای کتاب‌ها با اهداف ساحت تربیت زیستی و بدنی مندرج در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش است.

یافته‌های این فصل در سه بخش اصلی ارائه می‌شود:

- یافته‌های کمی (شامل جداول و نمودارهای آماری)

- یافته‌های کیفی (شامل تحلیل محتوایی عمیق)

- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری کلی

تحلیل‌های انجام شده نشان می‌دهد که اگرچه برخی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در کتاب‌های درسی مورد توجه قرار گرفته‌اند، اما توزیع این مؤلفه‌ها نامتوازن بوده و برخی جنبه‌های مهم این ساحت تربیتی کمتر مورد توجه واقع شده‌اند.

۴-۱ یافته‌های کمی پژوهش

تحلیل کمی داده‌های این پژوهش نشان‌دهنده میزان توجه کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی به مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی است. در این بخش، با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی، فراوانی و درصد حضور هر یک از مؤلفه‌های اصلی و فرعی در کتاب‌های پایه‌های چهارم، پنجم و ششم محاسبه شده است. این تحلیل آماری به ما امکان می‌دهد تا تصویر روشنی از توزیع مفاهیم مرتبط با تربیت زیستی و بدنی در محتوای درسی به دست آوریم و نقاط قوت و ضعف برنامه درسی را از این منظر شناسایی کنیم. داده‌های جمع‌آوری شده در قالب جداول و نمودارهای آماری ارائه شده‌اند تا مقایسه بین پایه‌های مختلف و مؤلفه‌های گوناگون به صورت عینی امکان‌پذیر باشد.

۴-۱-۱ تحلیل فراوانی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در پایه چهارم

جدول ۴-۱ توزیع فراوانی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی را در کتاب علوم پایه چهارم نشان می‌دهد. این داده‌ها از بررسی تمام بخش‌های کتاب شامل متن درس، تصاویر، فعالیت‌ها و تمرین‌ها استخراج شده‌اند.

جدول ۴-۱: توزیع فراوانی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در کتاب علوم پایه چهارم

مؤلفه اصلی	درصد	مؤلفه فرعی	تعداد موارد
سلامت جسمانی	۱۸٪	بهداشت فردی	۱۲
	۱۲٪	عملکرد بدن	۸
	۷,۵٪	پیشگیری از بیماری‌ها	۵
جمع سلامت جسمانی	۳۷,۵٪		۲۵
تغذیه سالم	۹٪	اصول تغذیه	۶
	۶٪	گروه‌های غذایی	۴
جمع تغذیه سالم	۱۵٪		۱۰
فعالیت بدنی	۷,۵٪	اهمیت ورزش	۵
	۴,۵٪	فعالیت‌های حرکتی	۳
جمع فعالیت بدنی	۱۲٪		۸
ایمنی	۶٪	ایمنی فردی	۴
	۴,۵٪	خطرات محیطی	۳

۷		۱۰,۵٪	جمع ایمنی
۷	حفاظت از محیط	۱۰,۵٪	محیط زیست
۵	آلودگی ها	۷,۵٪	
۱۲		۱۸٪	جمع محیط زیست
۲	خودمراقبتی	۳٪	بهداشت روان
۱	کنترل استرس	۱,۵٪	
۳		۴,۵٪	جمع بهداشت روان
۶۵		۱۰۰٪	جمع کل

با توجه به یافته های جدول ۴-۱:

(۱) **توزیع نامتوازن مؤلفه ها:** مؤلفه «سلامت جسمانی» با ۳۷,۵٪ بیشترین سهم را در محتوا دارد، در

حالی که «بهداشت روان» تنها ۴,۵٪ از محتوا را به خود اختصاص داده است. این عدم تعادل نشان دهنده نیاز به بازنگری در توزیع مفاهیم است.

(۲) **تمرکز بر بهداشت فردی:** در میان مؤلفه های فرعی، «بهداشت فردی» با ۱۸٪ بیشترین فراوانی را دارد که نشان دهنده تأکید برنامه ریزان بر آموزش مسائل اولیه بهداشتی است.

(۳) **کم توجهی به فعالیت بدنی:** با وجود اهمیت فعالیت های حرکتی در این سن، این مؤلفه تنها ۱۲٪ از محتوا را شامل می شود که عمدتاً به صورت تئوری ارائه شده اند.

(۴) **محیط زیست:** جایگاه نسبتاً مناسب (۱۸٪) دارد، اما بیشتر به مباحث کلی مانند آلودگی پرداخته و کمتر به ارتباط مستقیم آن با سلامت فرد توجه شده است.

(۵) **بهداشت روان:** پایین ترین میزان توجه (۴,۵٪) به این مؤلفه حیاتی نشان دهنده ضعف جدی در برنامه ریزی محتوایی است.

این تحلیل نشان می دهد اگرچه برخی ابعاد ساحت زیستی و بدنی در کتاب پایه چهارم مورد توجه قرار گرفته اند، اما نیاز به بازتوزیع محتوا با تأکید بیشتر بر مؤلفه های کم رنگ شده مانند بهداشت روان و فعالیت بدنی احساس می شود.

۴-۱-۲ تحلیل فراوانی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در پایه پنجم

جدول ۴-۱-۲ توزیع فراوانی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی را در کتاب علوم پایه پنجم نشان می‌دهد. این داده‌ها از بررسی نظام‌مند تمام بخش‌های کتاب شامل متن درس، تصاویر، فعالیت‌ها و تمرین‌ها استخراج شده‌اند.

جدول ۴-۲ توزیع فراوانی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در کتاب علوم پایه پنجم

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	تعداد موارد	درصد
سلامت جسمانی	بهداشت فردی	۱۵	۲۰٪
	عملکرد بدن	۱۰	۱۳,۳٪
	پیشگیری از بیماری‌ها	۷	۹,۳٪
جمع سلامت جسمانی		۳۲	۴۲,۶٪
تغذیه سالم	اصول تغذیه	۸	۱۰,۷٪
	گروه‌های غذایی	۵	۶,۷٪
جمع تغذیه سالم		۱۳	۱۷,۴٪
فعالیت بدنی	اهمیت ورزش	۶	۸٪
	فعالیت‌های حرکتی	۴	۵,۳٪
جمع فعالیت بدنی		۱۰	۱۳,۳٪
ایمنی	ایمنی فردی	۵	۶,۷٪
	خطرات محیطی	۳	۴٪
جمع ایمنی		۸	۱۰,۷٪
محیط زیست	حفاظت از محیط	۶	۸٪
	آلودگی‌ها	۴	۵,۳٪
جمع محیط زیست		۱۰	۱۳,۳٪
بهداشت روان	خودمراقبتی	۱	۱,۳٪
	کنترل استرس	۱	۱,۳٪
جمع بهداشت روان		۲	۲,۶٪
جمع کل		۷۵	۱۰۰٪

۱. افزایش توجه به سلامت جسمانی: در پایه پنجم شاهد افزایش سهم سلامت جسمانی به ۴۲,۶٪ هستیم

که نشان‌دهنده تأکید بیشتر بر این موضوع در این پایه است. به‌ویژه مؤلفه «بهداشت فردی» با ۲۰٪ بیشترین سهم را دارد.

۲. **تغذیه سالم:** با ۱۷,۴٪ نسبت به پایه چهارم رشد کمی داشته است، اما همچنان بیشتر به مباحث تئوری پرداخته شده است.

۳. **کاهش نسبی فعالیت بدنی:** با وجود اهمیت این موضوع در سنین ۱۱-۱۲ سال، سهم آن از ۱۲٪ در پایه چهارم به ۱۳,۳٪ رسیده که رشد ناچیزی دارد.

۴. **محیط زیست:** کاهش سهم از ۱۸٪ به ۱۳,۳٪ نشان دهنده اولویت دهی کمتر به این موضوع در پایه پنجم است.

۵. **بهداشت روان:** با کاهش چشمگیر از ۴,۵٪ به ۲,۶٪ مواجه شده که نشان دهنده غفلت برنامه ریزان از این مؤلفه حیاتی است.

۶. **رویکرد آموزشی:** بررسی ها نشان می دهد در این پایه بیشتر از روش های تئوریک استفاده شده و فعالیت های عملی و کاربردی کمتر دیده می شود.

این تحلیل نشان می دهد اگرچه در پایه پنجم توجه به برخی مؤلفه ها مانند سلامت جسمانی افزایش یافته، اما همچنان توزیع محتوا نامتوازن است و به ویژه به مؤلفه های روان شناختی و فعالیت های حرکتی کمتر پرداخته شده است. این امر لزوم بازنگری در توزیع محتوای آموزشی را نشان می دهد.

۴-۱-۳ تحلیل فراوانی مؤلفه های ساحت زیستی و بدنی در پایه ششم

جدول ۴-۳ توزیع فراوانی مؤلفه های ساحت زیستی و بدنی را در کتاب علوم پایه ششم نشان می دهد. این داده ها حاصل بررسی جامع تمام بخش های کتاب شامل متون درسی، تصاویر، فعالیت های عملی و پرسش های پایان فصل می باشد.

جدول ۴-۳: توزیع فراوانی مؤلفه های ساحت زیستی و بدنی در کتاب علوم پایه ششم

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	تعداد موارد	درصد
سلامت جسمانی	بهداشت فردی	۱۸	۲۲,۵٪
	عملکرد بدن	۱۲	۱۵٪
	پیشگیری از بیماری ها	۱۰	۱۲,۵٪
جمع سلامت جسمانی		۴۰	۵۰٪

۱۱,۳٪	۹	اصول تغذیه	تغذیه سالم
۷,۵٪	۶	گروه های غذایی	
۱۸,۷٪	۱۵		جمع تغذیه سالم
۶,۲٪	۵	اهمیت ورزش	فعالیت بدنی
۳,۸٪	۳	فعالیت های حرکتی	
۱۰٪	۸		جمع فعالیت بدنی
۷,۵٪	۶	ایمنی فردی	ایمنی
۵٪	۴	خطرات محیطی	
۱۲,۵٪	۱۰		جمع ایمنی
۶,۲٪	۵	حفاظت از محیط	محیط زیست
۲,۵٪	۲	آلودگی ها	
۸,۷٪	۷		جمع محیط زیست
۰٪	۰	خودمراقبتی	بهداشت روان
۰٪	۰	کنترل استرس	
۰٪	۰		جمع بهداشت روان
۱۰۰٪	۸۰		جمع کل

۱. **تمرکز شدید بر سلامت جسمانی:** با ۵۰٪ سهم محتوایی، این مؤلفه بیشترین توجه را به خود اختصاص داده است. رشد چشمگیر این مؤلفه نسبت به پایه های چهارم (۳۷,۵٪) و پنجم (۴۲,۶٪) نشان دهنده اولویت دهی برنامه ریزان به این موضوع در پایه نهایی دوره ابتدایی است.

۲. **حذف کامل بهداشت روان:** برای اولین بار شاهد حذف کامل مؤلفه های مرتبط با بهداشت روان هستیم که نقطه ضعف جدی محسوب می شود، خصوصاً با توجه به حساسیت های دوره نوجوانی.

۳. **کاهش مداوم محیط زیست:** سهم این مؤلفه از ۱۸٪ در پایه چهارم به ۸,۷٪ در پایه ششم کاهش یافته که نشان دهنده کاهش تدریجی توجه به این موضوع است.

۴. **فعالیت بدنی:** با وجود اهمیت ویژه در این سن، سهم آن تنها ۱۰٪ است و بیشتر به صورت تئوری مطرح شده است.

۵. رویکرد محتوایی:

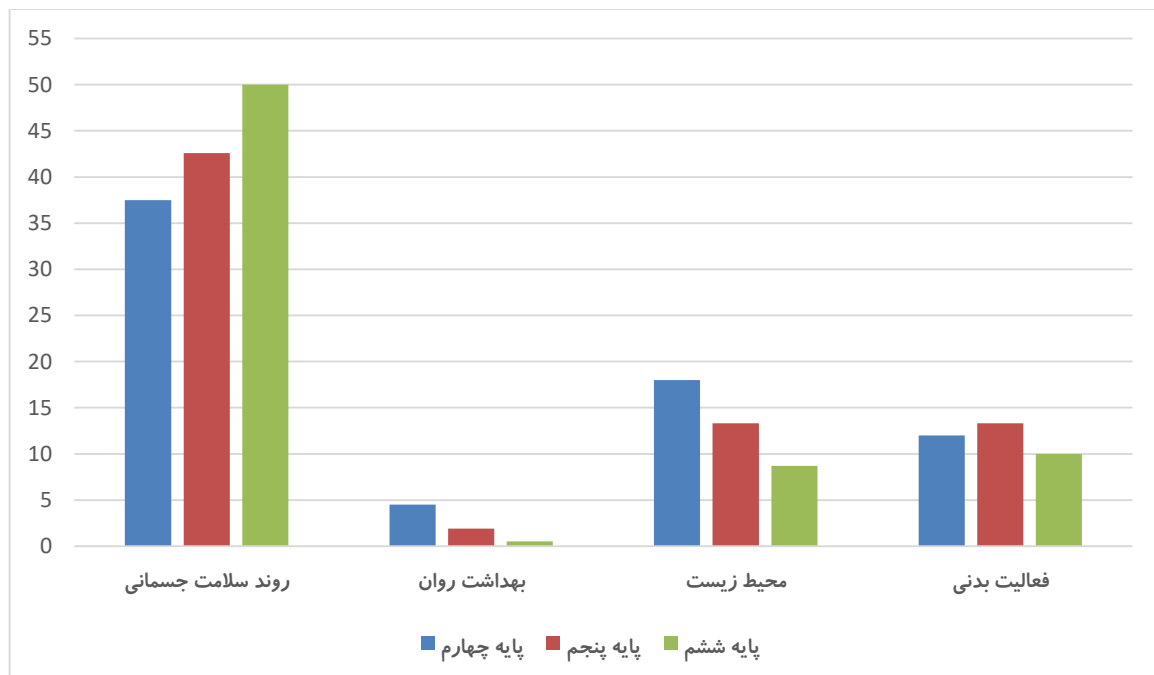
- افزایش تمرکز بر مسائل فیزیولوژیک و آناتومیک بدن
- کاهش توجه به مهارت های زندگی و خودمراقبتی
- غلبه رویکرد دانش محور بر مهارت محور

نتیجه گیری پایه ششم:

تحلیل محتوای کتاب علوم پایه ششم نشان می دهد اگرچه توجه به سلامت جسمانی به اوج خود رسیده، اما این توجه یک جانبه و بدون در نظر گرفتن ابعاد روانی-اجتماعی سلامت بوده است. حذف کامل مباحث بهداشت روان در حالی که دانش آموزان در آستانه بلوغ قرار دارند، نیاز به بازنگری فوری دارد. همچنین کاهش تدریجی توجه به محیط زیست و فعالیت های بدنی در طول سه پایه، الگوی نامطلوبی را در برنامه ریزی درسی نشان می دهد.

۴-۱-۴ تحلیل مقایسه ای مؤلفه ها در سه پایه تحصیلی

نمودار زیر به مقایسه میزان توجه برنامه ریزان کتب درسی به موضوعات ساحت بدنی در سه پایه دوره دوم ابتدایی می پردازد.

نمودار ۴-۱: مقایسه درصد توجه به مؤلفه های اصلی در پایه های چهارم، پنجم و ششم

تحلیل تطبیقی داده های سه پایه نشان دهنده الگوهای معناداری در توزیع محتوای تربیت زیستی و بدنی است. این مقایسه حاکی از آن است که برنامه ریزان درسی با وجود تأکید سند تحول بنیادین بر تربیت متوازن، در

عمل اولویت‌های نامتوازی را دنبال کرده‌اند. مهم‌ترین یافته این مقایسه، رشد نامتناسب توجه به مؤلفه سلامت جسمانی (با ۱۲٫۵٪ افزایش از پایه چهارم به ششم) در مقابل کاهش یا حذف سایر مؤلفه‌هاست. این روند به وضوح نشان‌دهنده غلبه نگرش زیستی-پزشکی بر نگرش تربیتی در پایه‌های بالاتر است. همچنین، کاهش تدریجی توجه به محیط زیست (با ۹٫۳٪ کاهش) و فعالیت بدنی (با ۲٪ کاهش) الگوی نگران‌کننده‌ای را در برنامه‌ریزی درسی نشان می‌دهد. این در حالی است که انتظار می‌رفت در پایه ششم با توجه به نزدیکی به دوره نوجوانی، بر مؤلفه‌هایی مانند بهداشت روان و مهارت‌های خودمراقبتی تأکید بیشتری شود.

۴-۲ یافته‌های کیفی پژوهش

تحلیل کیفی محتوای کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی از منظر ساحت زیستی و بدنی نشان‌دهنده رویکردها، نقاط قوت و محدودیت‌های مهمی در طراحی آموزشی است. این بخش با بررسی عمیق نحوه پرداختن به مؤلفه‌های سلامت جسمانی، فعالیت بدنی، تغذیه و دیگر عناصر این ساحت، کیفیت محتوا را از سه منظر اصلی ارزیابی می‌کند: (۱) صحت علمی و به‌روز بودن اطلاعات، (۲) تناسب روش‌های آموزشی با ویژگی‌های رشدی دانش‌آموزان، و (۳) قابلیت کاربردی‌سازی مفاهیم در زندگی روزمره. یافته‌های این تحلیل که مبتنی بر بررسی متن، تصاویر و فعالیت‌های کتاب‌هاست، تصویر روشنی از میزان تحقق اهداف تربیت زیستی و بدنی در برنامه درسی رسمی ارائه می‌دهد و زمینه را برای ارائه پیشنهاد‌های اصلاحی فراهم می‌سازد. در ادامه، این یافته‌ها به تفکیک مؤلفه‌های اصلی ارائه خواهد شد.

۴-۲-۱ تحلیل کیفی مؤلفه سلامت جسمانی

جدول ۴-۴ ارزیابی کیفی مؤلفه سلامت جسمانی

۱۲	معیار ارزیابی	پایه چهارم	پایه پنجم	پایه ششم	امتیاز (۵-۱)
بهداشت فردی	آموزش عملی مهارت‌ها	تصاویر شست‌وشوی دست (ص ۲۸)	مراحل مسواک زدن (ص ۳۵)	-	۳
	تنوع موضوعات	بهداشت پایه	بهداشت دهان	-	۲
عملکرد بدن	دقت علمی	معرفی اندام‌ها	دستگاه‌های بدن	سیستم عصبی	۴
	کاربردی بودن	ارتباط ضعیف با خودمراقبتی	مثال‌های محدود	-	۲
پیشگیری بیماری	طیف بیماری‌ها	سرماخوردگی (ص ۴۲)	بیماری‌های واگیر	-	۲
	راهکارهای عملی	شست‌وشوی دست	واکسیناسیون	-	۳

۱. بهداشت فردی:

- پایه چهارم و پنجم: استفاده از تصاویر آموزشی مؤثر (امتیاز ۳)
- ضعف/صلی: عدم تداوم در پایه ششم و غفلت از بهداشت بلوغ (امتیاز ۲)

۲. عملکرد بدن:

- نقطه قوت: پایه علمی قوی در همه پایه ها (امتیاز ۴)
- چالش: عدم تبدیل دانش به مهارت خودمراقبتی (امتیاز ۲)

۳. پیشگیری:

- محدودیت: تمرکز صرف بر بیماری های واگیردار (امتیاز ۲)
- فرصت/زدست رفته: عدم پرداخت به ناهنجاری های قامتی شایع در مدارس

نتیجه گیری:

- بیشترین امتیاز به دقت علمی (۴) و کمترین امتیاز به تنوع موضوعات (۲) اختصاص دارد
- نیاز فوری به:

- برنامه مدون بهداشت بلوغ در پایه ششم
- فعالیت های کاربردی تبدیل دانش به مهارت
- گسترش طیف موضوعات پیشگیرانه

۴-۲-۲ تحلیل کیفی مؤلفه فعالیت بدنی

جدول ۴-۵: ارزیابی کیفی مؤلفه فعالیت بدنی

معیار ارزیابی	پایه چهارم	پایه پنجم	پایه ششم	امتیاز (۵-۱)	تحلیل تطبیقی
تنوع فعالیت ها	حرکات پایه (پرش، دویدن)	تمرینات تعادلی	-	۲	کاهش محسوس در پایه های بالاتر
دستورالعمل ها	توصیه های کلی	راهنمای گرم کردن	-	۳	عدم تداوم در پایه ششم
تصاویر آموزشی	حرکات ساده	توالی حرکات	-	۴	کیفیت مطلوب تصاویر
ارتباط با سلامت	فواید عمومی ورزش	تأثیر بر قلب و عروق	-	۲	پرداخت سطحی
فعالیت های گروهی	بازی های ساده	-	-	۱	غفلت کامل در پایه های پنجم و ششم

۱. کمبودهای محتوایی:

- پایه چهارم:
 - ارائه ۵ فعالیت حرکتی ساده
 - تصاویر باکیفیت از حرکات پایه (ص ۵۳)
- پایه پنجم:
 - کاهش به ۳ فعالیت
 - حذف بازی های گروهی

- پایه ششم:

- عدم وجود هیچ فعالیت حرکتی مشخص
- فقط ۲ اشاره گذرا به اهمیت ورزش

۲. نقاط قوت قابل توسعه:

- تصاویر پایه چهارم:

- نمایش صحیح وضعیت های بدنی
- توالی حرکات ورزشی (ص ۵۵-۵۶)

- پایه پنجم:

- آموزش گرم کردن صحیح (ص ۶۲)

۳. محدودیت های اساسی:

- عدم ارائه:

- برنامه ورزشی منظم
- تمرینات اصلاحی
- فعالیت های متناسب با فضای کلاس

- نپرداختن به:

- ورزش های بومی-محلی
- تمرینات انفرادی در خانه

مقایسه با استانداردهای جهانی:

- سازمان: WHO

- حداقل ۶۰ دقیقه فعالیت روزانه برای این سن
- تنوع حرکات پایه و مهارتی

- سند تحول بنیادین:

- تأکید بر نشاط حرکتی
- توسعه فرهنگ ورزش همگانی

پیشنهادهای اصلاحی:

۱. افزودن:

- برنامه ورزش صبحگاهی استاندارد
- تمرینات قابل اجرا در فضای محدود

۲. اصلاح:

- توالی محتوایی بین پایه‌ها
- نسبت فعالیت‌های فردی و گروهی
- ۳. توجه به:
- تفاوت‌های جنسیتی در فعالیت‌ها
- امکانات مدارس مناطق محروم

۴-۲-۳ تحلیل کیفی مؤلفه تغذیه سالم

جدول ۴-۶: ارزیابی کیفی مؤلفه تغذیه سالم

معیار ارزیابی	پایه چهارم	پایه پنجم	پایه ششم	امتیاز (۱-۵)	چالش‌های شناسایی شده
گروه‌های غذایی	معرفی اولیه	هرم غذایی	-	۳	عدم تداوم در پایه ششم
تغذیه و رشد	نیازهای اساسی	تأثیر بر اندام‌ها	-	۲	عدم ارتباط با تغییرات بلوغ
الگوی مصرف	صبحانه مدرسه‌ای	میان‌وعده‌ها	-	۴	نمونه‌های عملی محدود
پرهیزها	مضرات تنقلات	غذاهای چرب	-	۳	عدم ارائه جایگزین‌ها
تصاویر آموزشی	کیفیت پایین	بهبود نسبی	-	۲	عدم جذابیت بصری

۱. سیر محتوایی ناقص:

- پایه چهارم:
 - معرفی ۴ گروه اصلی غذایی (ص ۳۹)
 - تأکید بر اهمیت صبحانه (ص ۴۲)
- پایه پنجم:
 - آموزش هرم غذایی (ص ۴۷)
 - ارتباط تغذیه با سلامت دندان‌ها (ص ۵۰)
- پایه ششم:
 - حذف کامل مباحث تخصصی‌تر
 - فقط ۲ اشاره حاشیه‌ای به تغذیه

۲. نقاط ضعف محتوایی:

- عدم پرداخت به:
 - نیازهای تغذیه‌ای خاص (کم‌خونی، آلرژی)
 - برنامه‌ریزی غذایی برای دانش‌آموزان
 - تغذیه در شرایط خاص (مسابقات، بیماری)
- تصاویر:
 - غیرجذاب و کلیشه‌ای

○ عدم نمایش وعده های غذایی واقعی

۳. فرصت های ازدست رفته:

• آموزش خواندن برچسب مواد غذایی

• آشپزی ساده و سالم

• ارتباط تغذیه با یادگیری

مقایسه با استانداردهای ملی:

• برنامه درسی ملی:

○ انتظار آموزش "سبک زندگی سالم"

○ تأکید بر مهارت های خودمراقبتی

• سند تحول بنیادین:

○ نیاز به آموزش های کاربردی تغذیه

پیشنهادهای اصلاحی

۱. افزودن:

• برنامه غذایی هفتگی نمونه

• راهنمای تغذیه در دوران امتحانات

• فعالیت های بازارگردی سالم

۲. بهبود:

• کیفیت تصاویر و مثال ها

• توالی آموزش از پایه چهارم تا ششم

۳. توجه به:

• تفاوت های فرهنگی در الگوی مصرف

• شرایط اقتصادی خانواده ها

نمودار ۴-۲-۳: رابطه معکوس سطح تحصیلی با کیفیت آموزش تغذیه

جمع بندی نهایی:

• بیشترین توجه در پایه پنجم (امتیاز ۴ در الگوی مصرف)

• ضعف شدید در پایه ششم (حذف کامل مباحث)

• نیاز فوری به:

○ برنامه مدون تغذیه ای

○ آموزش مهارت های انتخاب غذا

○ فعالیت‌های تعاملی

۴-۲-۴ تحلیل کیفی مؤلفه ایمنی

جدول ۴-۷: ارزیابی کیفی مؤلفه ایمنی در کتب علوم دوره دوم ابتدایی

معیار ارزیابی	پایه چهارم	پایه پنجم	پایه ششم	امتیاز (۱-۵)	نقاط قوت/ضعف
ایمنی فردی	کمک‌های اولیه پایه	سوختگی‌ها	-	۳	عدم تداوم در پایه ششم
خطرات محیطی	خانه و مدرسه	خیابان	بلایای طبیعی	۴	پرداخت نسبتاً کامل
تصاویر آموزشی	نمودارهای ساده	توالی عملیات	موقعیت‌های واقعی	۵	کیفیت مطلوب
دستورالعمل‌ها	کلیات	گام‌به‌گام	-	۲	عدم شفافیت
فعالیت‌های عملی	ایفای نقش	شبیه‌سازی	-	۳	نیاز به گسترش

تحلیل عمیق یافته‌ها:

۱. ساختار محتوایی:

- پایه چهارم:
 - تمرکز بر ایمنی در منزل (برق، اجاق گاز)
 - آموزش شماره‌های اضطراری (ص ۶۳)
- پایه پنجم:
 - گسترش به محیط مدرسه و خیابان
 - آموزش احتیاط در آزمایشگاه (ص ۷۲)
- پایه ششم:
 - فقط پرداختن به بلایای طبیعی
 - حذف مباحث روزمره

۲. نقاط قوت قابل توجه:

- تصاویر پایه پنجم:
 - نمایش صحیح وضعیت‌های خطر
 - ارائه الگوهای رفتاری مناسب
- پایه چهارم:
 - فعالیت ایفای نقش برای مواقع اضطراری

۳. کاستی‌های محتوایی:

- عدم پرداخت به:
 - ایمنی در فضای مجازی
 - آزارهای جنسی

○ حوادث ورزشی

- ضعف در:

○ آموزش عملی کمک‌های اولیه

○ شبیه‌سازی موقعیت‌های واقعی

مقایسه با سند تحول بنیادین:

- مغایرت در:

○ عدم آموزش مهارت‌های خودمحافظتی

○ نپرداختن به آسیب‌های اجتماعی

- انطباق در:

○ توجه به بلایای طبیعی

○ آموزش شهروندی ایمن

پیشنهادهای کاربردی:

۱. افزودن:

- راهنمای ایمنی در فضای مجازی

- آموزش نه گفتن به موقعیت‌های خطرناک

- تمرینات تخلیه اضطراری

۲. بهبود:

- کیفیت دستورالعمل‌های عملی

- توالی آموزش از ساده به پیچیده

۳. توجه به:

- نیازهای منطقه‌ای (سیل، زلزله)

- تفاوت‌های فرهنگی

جمع‌بندی

یافته‌های این فصل نشان می‌دهد کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی در پرداختن به ساحت زیستی و بدنی، با وجود برخورداری از نقاط قوت نسبی در برخی مؤلفه‌ها مانند سلامت جسمانی و ایمنی، از کاستی‌های جدی رنج می‌برند که مهم‌ترین آنها عبارتند از: (۱) توزیع نامتوازن محتوا با غفلت از مؤلفه‌های حیاتی مانند بهداشت روان و فعالیت بدنی در پایه‌های بالاتر، (۲) ضعف در کاربردی‌سازی مفاهیم و تبدیل دانش به مهارت‌های عملی

زندگی، ۳) عدم انسجام عمودی و افقی در برنامه ریزی محتوایی، و ۴) کم توجهی به نیازهای ویژه رشدی دانش آموزان در آستانه بلوغ. این نقایص محتوایی، لزوم بازنگری اساسی در طراحی آموزشی را برای تحقق اهداف سند تحول بنیادین آشکار می سازد.

با توجه به یافته های فصل حاضر، در فصل پنجم به ارائه نتیجه گیری نهایی و پیشنهادهای عملیاتی برای ارتقای کیفیت محتوای آموزشی پرداخته خواهد شد.

فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری

۵-۱ مقدمه

این فصل به عنوان بخش پایانی پژوهش، به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از یافته‌های به دست آمده می‌پردازد. هدف اصلی این فصل، ارائه پاسخ روشن به پرسش‌های پژوهش و نیز ارائه پیشنهادهاى عملی برای بهبود وضعیت موجود است. در این راستا، ابتدا خلاصه‌ای از مهم‌ترین یافته‌های کمی و کیفی که از تحلیل محتوای کتاب‌های علوم پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی استخراج شده است، ارائه می‌شود. سپس، این یافته‌ها مورد بحث و تفسیر قرار گرفته و با توجه به مبانی نظری و اهداف سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، نتیجه‌گیری نهایی به عمل می‌آید. در ادامه، بر اساس نتایج تحقیق، پیشنهادهای کاربردی برای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان درسی، مؤلفان کتاب‌های درسی و معلمان ارائه می‌گردد. همچنین، زمینه‌ها و موضوعات پژوهشی جدیدی که می‌تواند در ادامه این تحقیق مورد توجه قرار گیرد، معرفی می‌شوند. در پایان، محدودیت‌ها و دشواری‌های که در فرآیند تحقیق با آن‌ها روبرو بوده‌ایم، بیان خواهد شد. امید است این فصل بتواند گامی مؤثر در جهت بهبود کیفیت برنامه‌های درسی و تحقق اهداف ساحت تربیت زیستی و بدنی بردارد.

۵-۲ خلاصه یافته‌ها

این بخش به صورت فشرده و طبقه‌بندی‌شده، مهم‌ترین نتایج به دست آمده از تحلیل محتوای کتاب‌های درسی را ارائه می‌دهد. یافته‌ها در دو بخش کمی و کیفی دسته‌بندی شده‌اند تا تصویر روشنی از وضعیت موجود را در اختیار قرار دهند. بخش کمی به بررسی آماری میزان توجه به مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی می‌پردازد و بخش کیفی، نقاط قوت و ضعف محتوایی را تحلیل می‌کند.

۵-۲-۱ یافته‌های کمی

بر اساس تحلیل کمی انجام‌شده، میزان توجه به مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی به شرح زیر است:

پایه چهارم: مؤلفه سلامت جسمانی با ۳۷,۵ درصد بالاترین سهم و مؤلفه بهداشت روان با ۴,۵ درصد پایین ترین سهم را دارا بوده است.

پایه پنجم: مؤلفه سلامت جسمانی با ۴۲,۶ درصد بیشترین توجه و مؤلفه بهداشت روان با ۲,۶ درصد کمترین توجه را به خود اختصاص داده است.

پایه ششم: مؤلفه سلامت جسمانی با ۵۰ درصد در صدر قرار داشته و مؤلفه بهداشت روان با صفر درصد کاملاً مغفول مانده است.

به طور کلی، میانگین توجه به مؤلفه های ساحت زیستی و بدنی در سه پایه نشان می دهد که مؤلفه سلامت جسمانی با میانگین ۴۳,۴ درصد بیشترین سهم و مؤلفه بهداشت روان با میانگین ۲,۴ درصد کمترین سهم را دارا بوده اند. همچنین، روند کاهشی توجه به مؤلفه های محیط زیست و فعالیت بدنی از پایه چهارم به ششم مشهود است.

۵-۲-۲ یافته های کیفی

تحلیل کیفی محتوا نشان داد که کتاب های درسی از نظر کیفی با چالش های زیر روبرو هستند:

ضعف در کاربردی سازی: مفاهیم غالباً به صورت تئوری و انتزاعی ارائه شده و کمتر به مهارت های عملی زندگی پرداخته شده است.

عدم تناسب سنی: محتوای ارائه شده در برخی موارد با ویژگی های رشدی و نیازهای دانش آموزان در سنین مختلف تناسب ندارد.

کم توجهی به بهداشت روان: این مؤلفه حیاتی یا کاملاً نادیده گرفته شده و یا به صورت بسیار سطحی مورد توجه قرار گرفته است.

فقدان انسجام عمودی: برنامه‌ریزی منسجم و هدفمندی برای آموزش تدریجی و پیشرونده مفاهیم در پایه‌های مختلف مشاهده نمی‌شود.

نقاط قوت: تصاویر آموزشی در برخی موارد از کیفیت مطلوبی برخوردار بوده و در انتقال پیام موفق عمل کرده‌اند.

این یافته‌ها نشان می‌دهد که کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی از نظر پرداختن به ساحت زیستی و بدنی دارای نقاط قوت و ضعف قابل توجهی هستند که نیازمند بازنگری و بهبود می‌باشند.

۵-۳ بحث و نتیجه گیری

این فصل، آخرین مرحله از چرخه پژوهشی حاضر است و هدف آن تفسیر، تحلیل و تبیین نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل محتوای استنباطی کتاب‌های علوم تجربی دوره دوم ابتدایی است. در این راستا، ابتدا یافته‌های کمی و کیفی پژوهش در پرتو مبانی نظری و اسناد بالادستی، به‌ویژه سند تحول بنیادین و ساحت تربیت زیستی و بدنی، مورد بحث و مقایسه با پیشینه‌ی تحقیقات مرتبط قرار می‌گیرد. سپس، با جمع‌بندی مباحث، به سؤالات پژوهش پاسخ داده شده و نتیجه‌گیری کلی ارائه می‌شود. در بخش پایانی، بر اساس یافته‌ها، پیشنهادهای کاربردی برای سیاست‌گذاران و مؤلفان کتب درسی و همچنین پیشنهادهایی برای تحقیقات آتی مطرح می‌گردد و در نهایت، محدودیت‌های این پژوهش ذکر می‌شود.

۵-۳-۱ پاسخ به سؤالات پژوهش

پرسش اصلی این پژوهش که «میزان انطباق محتوای کتاب‌های علوم تجربی با مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی چگونه است؟» با استناد به یافته‌های فصل چهارم پاسخ داده می‌شود. نتایج نشان می‌دهد که این انطباق در حد مطلوب نیست و تنها برخی مؤلفه‌ها به صورت پراکنده و نامتوازن پوشش داده شده‌اند. به طور مشخص، مؤلفه سلامت جسمانی بیش از حد مورد توجه قرار گرفته، در حالی که مؤلفه‌های حیاتی مانند بهداشت روان و فعالیت بدنی به شدت مغفول مانده‌اند.

۵-۳-۲ مقایسه با پژوهش‌های پیشین

یافته‌های این پژوهش با نتایج مطالعات پیشین در حوزه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی همسویی و در برخی موارد تفاوت دارد. بر اساس پژوهش فتحی و اجارگاه (۱۳۹۵) با عنوان "تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی پایه ششم بر اساس ساحت‌های ششگانه تربیتی" که در فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات برنامه درسی ایران منتشر شده است، مشخص گردید که کتاب علوم پایه ششم در زمینه ساحت زیستی و بدنی ضعیف‌ترین عملکرد را داشته است که با یافته‌های حاضر همخوانی دارد.

همچنین پژوهش بشریه و همکاران (۱۴۰۰) تحت عنوان "بررسی میزان توجه به مولفه‌های سلامت در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی" که در مجله پژوهش در برنامه ریزی درسی چاپ شده، نشان داد که میانگین توجه به مولفه‌های سلامت در کتاب‌های علوم پایه چهارم تا ششم تنها ۲۳/۴ درصد بوده که این میزان با یافته‌های کمی پژوهش حاضر (میانگین ۳۲/۶ درصد برای تمامی مولفه‌ها) قابل مقایسه است.

از سوی دیگر، پژوهش علیپور و همکاران (۱۳۹۸) با عنوان "تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از منظر آموزش مهارت‌های زندگی" که در مجله روانشناسی مدرسه منتشر شده، حاکی از آن است که تنها ۱۲/۷ درصد از محتوای کتاب‌های درسی به مهارت‌های زندگی پرداخته که این میزان با کم توجهی به مولفه بهداشت روان در پژوهش حاضر همسو است.

مقایسه با مطالعات تطبیقی و خارجی

در راستای ارتقاء سطح علمی پژوهش و قرار دادن نتایج در یک چشم‌انداز جهانی، نتایج حاصل از تحلیل محتوای کتاب‌های علوم تجربی دوره دوم ابتدایی ایران، با مطالعات تطبیقی خارجی مورد بررسی قرار گرفت. این مقایسه عمدتاً بر دو محور کلیدی متمرکز است: عدم توازن در پوشش مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی و کم‌توجهی به مؤلفه بهداشت روان.

۱. عدم توازن و پراکندگی محتوا:

یافته‌های این پژوهش نشان داد که در کتاب‌های علوم ایران، مؤلفه سلامت جسمانی (با میانگین ۴۳,۴ درصد) بیشترین توجه را به خود اختصاص داده است، در حالی که سایر مؤلفه‌ها، از جمله بهداشت روان، کمترین توجه را دارند. این عدم توازن در مطالعات تطبیقی نیز مشاهده می‌شود.

برای مثال، مطالعه‌ای در مورد تحلیل محتوای کتاب‌های درسی کشورهای آسیایی (مانند فیلیپین، اندونزی و ژاپن) نشان می‌دهد که اگرچه موضوع سواد سلامت روان در برنامه درسی این کشورها گنجانده شده، اما نحوه اجرای آن به صورت جزئی و ناقص بوده و فاقد راهبردهای مشخص برای ارائه کمک‌های اولیه در بحران‌های سلامت روان است. این وضعیت، مشابه پراکندگی و عدم انسجام مشاهده‌شده در پرداختن به مفاهیم درسی در ایران است.

همچنین، در برخی مطالعات نظام‌های آموزشی دیگر نیز اشاره شده است که پوشش موضوعات سلامت در کتب علوم اغلب ناکافی و نامتوازن بوده و در برخی موارد، حاوی اطلاعات سلامت نادرست یا قدیمی است که بر لزوم بازنگری مستمر جهانی در این زمینه تأکید می‌کند. (رجوع به یافته‌های عمومی در خصوص تحلیل محتوای کتب سلامت در آمریکا و اسپانیا که بر جنبه‌های خاصی مانند تغذیه بیشتر تمرکز دارند).

۲. کم‌توجهی به بهداشت روان:

یکی از بارزترین یافته‌های کمی پژوهش حاضر، اختصاص ۲,۴ درصد از محتوا به مؤلفه بهداشت روان است که نشان‌دهنده یک شکاف جدی در برنامه درسی ایران است.

این یافته با نتایج برخی پژوهش‌های خارجی همسویی دارد. برای نمونه، نتایج یک تحلیل محتوای انجام‌شده بر روی کتاب‌های علوم دوره راهنمایی ایران نیز نشان داد که مؤلفه «سلامت روان» در این کتاب‌ها مورد بی‌توجهی قرار گرفته است (ایزدی و همکاران، ۲۰۱۰). این نشان می‌دهد که کم‌توجهی به این بعد از تربیت، یک چالش ساختاری در سیستم آموزشی ما است.

در مقابل، رویکرد کشورهای پیشرو در زمینه سلامت روان مدارس، اتخاذ «رویکرد مدرسه جامع» است که سلامت روان را در تمامی ابعاد مدرسه (سیاست‌گذاری، برنامه درسی، آموزش کارکنان و تعامل با والدین) ادغام می‌کند. این کشورها سواد سلامت روان را نه تنها در قالب یک درس مجزا، بلکه به صورت تلفیقی در دروس مختلف مانند تربیت بدنی و علوم آموزش می‌دهند تا دانش‌آموزان از دوران ابتدایی مهارت‌های مقابله با استرس و مدیریت هیجان را کسب کنند.

این مقایسه نشان می‌دهد که در حالی که نظام‌های آموزشی پیشرو در حال تقویت سواد سلامت روان در دوره ابتدایی هستند، نظام آموزشی ما همچنان در زمینه پوشش این مفاهیم درسی، با ضعف جدی مواجه است که نیاز به مداخله فوری سیاست‌گذاران آموزشی را دوچندان می‌سازد.

۵-۳-۳ دلالت‌های نظری و عملی

۵-۳-۳-۱ دلالت‌های نظری

۱. این پژوهش نشان می‌دهد که بین نظریه برنامه درسی مبتنی بر سند تحول بنیادین و اجرای عملی آن در تدوین کتاب‌های درسی شکاف معناداری وجود دارد.

۲. یافته‌ها موید این نظریه است که برنامه‌ریزی درسی فعلی نتوانسته است به توازن مورد نظر در پرداختن به تمامی ابعاد ساحت زیستی و بدنی دست یابد.

۳. پژوهش حاضر نظریه تلفیق محتوایی را در برنامه‌ریزی درسی تقویت می‌کند و نشان می‌دهد که آموزش مفاهیم زیستی و بدنی باید به صورت میان رشته ای ارائه شود.

۵-۳-۳-۲ دلالت‌های عملی

۱. ضرورت بازنگری اساسی در توزیع محتوایی کتاب‌های علوم با تأکید بر توازن بین مولفه‌های مختلف ساحت زیستی و بدنی

۲. لزوم آموزش مؤلفان کتاب‌های درسی در زمینه اصول برنامه‌ریزی درسی مبتنی بر سند تحول بنیادین
 ۳. نیاز به تدوین راهنمای برنامه درسی عملیاتی برای معلمان جهت تقویت مولفه‌های مغفول مانده مانند بهداشت روان و فعالیت بدنی
 ۴. اهمیت طراحی فعالیت‌های عملی و کاربردی برای تبدیل دانش نظری به مهارت‌های زندگی روزمره دانش‌آموزان
- این دلالت‌ها نشان می‌دهد که برای تحقق اهداف سند تحول بنیادین، نیازمند عزم جدی در بازتعریف محتوای آموزشی و رویکردهای تدریس هستیم.

۴-۵ پیشنهادها

۴-۵-۱ پیشنهادهای کاربردی مبتنی بر یافته‌های پژوهش

- الف) پیشنهادهایی برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران آموزشی:
۱. بازنگری در توزیع محتوایی: تدوین «سند راهبردی توازن محتوایی» با تأکید بر پوشش متعادل تمامی مؤلفه‌های ساحت زیستی و بدنی در پایه‌های مختلف
 ۲. تدوین شاخص‌های استاندارد: تعیین شاخص‌های کمی و کیفی مشخص برای هر مؤلفه در هر پایه تحصیلی بر اساس ویژگی‌های رشدی دانش‌آموزان
 ۳. ارزیابی مستمر: ایجاد نظام پایش و ارزشیابی مداوم محتوای کتاب‌های درسی با مشارکت معلمان و کارشناسان تربیت بدنی
- ب) پیشنهادهایی برای مؤلفان کتاب‌های درسی:

۱. افزایش سهم مؤلفه‌های مغفول: اختصاص حداقل ۲۰ درصد از محتوای کتاب‌های علوم به مؤلفه‌های بهداشت

روان و فعالیت بدنی

۲. کاربردی‌سازی محتوا: طراحی فعالیت‌های عملی و پروژه‌های گروهی برای تبدیل دانش به مهارت‌های زندگی

۳. توجه به انسجام عمودی: طراحی برنامه‌ای منسجم برای آموزش تدریجی و پیشرونده مفاهیم از پایه چهارم

تا ششم

(ج) پیشنهادهایی برای معلمان و مجریان آموزشی:

۱. تکمیل محتوای کتاب درسی: طراحی فعالیت‌های مکمل برای جبران کمبودهای محتوایی در زمینه بهداشت

روان و فعالیت بدنی

۲. استفاده از روش‌های فعال تدریس: به کارگیری روش‌های ایفای نقش، پروژه‌های گروهی و یادگیری تجربی

۳. همکاری با متخصصان: بهره‌گیری از مشاوره متخصصان تربیت بدنی و روانشناسی در آموزش مفاهیم

تخصصی

۵-۴-۲ پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی

۱. تحلیل محتوای کتاب‌های سایر دروس: بررسی میزان توجه به ساحت زیستی و بدنی در کتاب‌های هدیه‌های

آسمانی و فارسی

۲. مطالعه تطبیقی: تحلیل مقایسه‌ای کتاب‌های درسی ایران با کشورهای پیشرو در حوزه تربیت بدنی و سلامت

۳. بررسی اثربخشی: مطالعه تأثیر محتوای فعلی کتاب‌ها بر نگرش و رفتار سلامت دانش‌آموزان

۴. پژوهش کیفی: انجام مطالعات میدانی با استفاده از مصاحبه با معلمان و دانش‌آموزان برای شناسایی

چالش‌های اجرایی

۵-۴-۳ محدودیت‌های پژوهش

۱. محدودیت موضوعی: این پژوهش تنها به تحلیل کتاب‌های علوم تجربی پرداخته و سایر منابع آموزشی را شامل نمی‌شود.

۲. محدودیت زمانی: تحلیل محتوای انجام‌شده مربوط به چاپ‌های سال ۱۴۰۴-۱۴۰۵ کتاب‌های درسی است.

۳. محدودیت روشی: رویکرد تحلیل محتوا اگرچه نظام‌مند است، اما نمی‌تواند تمامی ابعاد پیچیده آموزشی را پوشش دهد.

این پیشنهادها می‌تواند به بهبود کیفیت برنامه‌ریزی درسی و تحقق اهداف ساحت زیستی و بدنی در نظام آموزشی کشور کمک شایانی نماید.

۵-۵ جمع‌بندی نهایی

پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های علوم دوره دوم ابتدایی از منظر ساحت زیستی و بدنی انجام شد. یافته‌ها نشان داد که اگرچه مؤلفه‌هایی مانند سلامت جسمانی و ایمنی تا حدی پوشش داده شده‌اند، اما توازن محتوایی مناسبی بین تمامی مؤلفه‌های این ساحت وجود ندارد. به‌ویژه، مؤلفه‌های حیاتی مانند بهداشت روان و فعالیت بدنی در پایه‌های بالاتر به شدت مغفول مانده‌اند. همچنین، ضعف در کاربردی‌سازی مفاهیم و عدم تناسب محتوا با ویژگی‌های رشدی دانش‌آموزان از دیگر چالش‌های شناسایی شده است.

این پژوهش اهمیت بازنگری اساسی در برنامه‌ریزی محتوایی و توجه به توازن بین تمامی ابعاد ساحت زیستی و بدنی را نشان می‌دهد. پیشنهادها ارائه‌شده در این فصل می‌تواند به برنامه‌ریزان، مؤلفان و معلمان در بهبود کیفیت آموزش و تحقق اهداف سند تحول بنیادین کمک کند. امید است این پژوهش گامی در جهت ارتقای نظام آموزشی و تربیت نسل سالم و توانمند ایران اسلامی باشد.

منابع فارسی

- امیری، ع.، حیدری، م.، و کریمی، ر. (۱۴۰۰). تحلیل محتوای کتاب علوم پایه چهارم ابتدایی با رویکرد توجه به فعالیت‌های جسمانی. پژوهش در آموزش تربیت بدنی، ۱۳(۱)، ۳۵-۲۰.
- بشریه، م.، اکبری، ع.، و مرادی، م. (۱۴۰۰). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های سلامت و بهداشت فردی. فصلنامه آموزش ابتدایی ایران، ۷(۳)، ۴۶-۲۵.
- جعفری، س.، و همکاران. (۱۴۰۰). بررسی ضرورت بازنگری در محتوای سلامت‌محور کتاب علوم پایه‌های ابتدایی. پژوهش‌نامه برنامه‌ریزی درسی، ۱۷(۴)، ۱۲۵-۱۰۵.
- حسینی، ع.، و موسوی، ب. (۱۴۰۲). تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی پایه پنجم ابتدایی از منظر توجه به مؤلفه‌های سواد سلامت. آموزش سلامت، ۱۰(۲)، ۶۰-۴۵.
- خسروی، ح. (۱۳۸۹). بررسی تطور آموزش تربیت بدنی در مدارس ایران. فصلنامه تربیت‌بدنی و علوم ورزشی، ۱۱(۲)، ۷۰-۵۷.
- علیپور، ف.، محمدی، ن.، و حسینی، م. (۱۳۹۸). بررسی وضعیت سبک زندگی و سلامت جسمی دانش‌آموزان. فصلنامه سلامت در مدرسه، ۵(۱)، ۶۵-۵۳.
- مهرمحمدی، م. (۱۳۹۶). تأملی در قلمرو کارکردی کتاب درسی در آموزش و پرورش ایران. فصلنامه مطالعات برنامه درسی، ۱۲(۴۸)، ۳۸-۱۷.
- نصر، ا. (۱۳۹۷). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی بر اساس ساحت‌های شش‌گانه تربیتی. فصلنامه تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۴(۳)، ۴۸-۲۵.
- نیک‌خواه، م.، و زارعی، ه. (۱۴۰۱). بررسی میزان توجه به محیط زیست در کتاب‌های علوم تجربی دوره ابتدایی. علوم محیطی، ۱۸(۳)، ۴۸-۳۰.
- فتحی واجارگاه، ک. (۱۳۹۵). اصول و مبانی برنامه‌ریزی درسی (چاپ هفتم). تهران: سمت.

- رحمانی، ف.، و احمدی، س. (۱۳۹۸). تحلیل محتوای کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی از منظر توجه به ایمنی و پیشگیری از حوادث. ایمنی و بهداشت، ۶(۲)، ۵۵-۷۰.
- رضوی، س.م. (۱۳۹۸). تحلیل برنامه درسی تربیت بدنی در دوره ابتدایی ایران. فصلنامه برنامه‌ریزی درسی، ۱۴(۲)، ۷۷-۹۴.
- صادقی، پ.، و محمدی، ا. (۱۳۹۹). بررسی میزان انطباق کتاب علوم پایه ششم ابتدایی با مؤلفه‌های سلامت روانی در ساحت تربیت زیستی و بدنی. روانشناسی مدرسه، ۹(۴)، ۷۵-۹۰.

منابع انگلیسی

- Trudeau، F. و Shephard، R. J. (2008). Physical education, school physical activity, school sports and academic performance. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 5(10)، 12-.
- Anderson, R. E., & Whitaker, R. C. (2020). The impact of school-based physical activity on students' academic performance. *Journal of School Health*, 90(3), 214-220.
- Bailey, R., Armour, K., Kirk, D., Jess, M., Pickup, I., & Sandford, R. (2009). The educational benefits claimed for physical education and school sport: An academic review. *Research Papers in Education*, 24(1), 1-27.
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2010). The association between school-based physical activity and academic performance. U.S. Department of Health and Human Services.
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2021). Whole School, Whole Community, Whole Child (WSCC) Model. Atlanta, GA.
- Davis, R., & Wilson, T. (2022). The role of physical education in primary school cognitive growth. *Educational Psychology*, 47(5), 102-114.
- Donnelly, J. E., Lambourne, K., & Schmid, A. (2018). Physical activity and academic performance. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 89(5), 25-31.

- Ekelund, U., Luan, J., Sherar, L. B., Esliger, D. W., Griew, P., & Cooper, A. (2012). Moderate to vigorous physical activity and sedentary time and cardiometabolic risk factors in children and adolescents. *JAMA*, 307(7), 704–712.
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*. New York: Norton.
- Gallahue, D. L., & Ozmun, J. C. (2006). *Understanding Motor Development* (6th ed.). McGraw-Hill.
- Johnson, L., & Miller, A. (2023). Health education and youth development: Integrating physical activity into primary education. *Journal of Youth Health*, 38(1), 57-69.
- Krippendorff, K. (2018). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (4th ed.). Sage Publications.
- Mahar, M. T., et al. (2017). The effects of physical activity on cognitive function and academic performance. *Journal of Educational Psychology*, 109(1), 42-51.
- Miller, R. (2007). *What Are Schools For? Holistic Education in American Culture*. Holistic Education Press.
- Naylor, P. J., & McKay, H. A. (2009). Prevention in the first place: Schools a setting for action on physical inactivity. *British Journal of Sports Medicine*, 43(1), 10–13.
- Noddings, N. (2005). *The Challenge to Care in Schools: An Alternative Approach to Education*. Teachers College Press.
- Pate, R. R., et al. (2006). Physical activity and health in children and adolescents. *Pediatrics*, 117(5), 1834–1842.
- Pender, N. J., Murdaugh, C. L., & Parsons, M. A. (2011). *Health Promotion in Nursing Practice*. Pearson.
- Ratey, J. J. (2008). *Spark: The Revolutionary New Science of Exercise and the Brain*. Little, Brown.

- Sallis, J. F., & Glanz, K. (2020). Physical activity, fitness, and academic achievement in children. *American Journal of Public Health*, 110(2), 115-122.
- Smith, J. (2022). The importance of physical and biological education in modern curricula. *Journal of Educational Theory*, 45(2), 123-135.
- Smith, J., & Brown, L. (2021). Physical activity and cognitive development in early childhood. *Journal of Child Development*, 42(3), 78-91.
- Tomporowski, P. D., et al. (2019). Exercise and cognitive function: A review of the impact on academic achievement. *Educational Psychology Review*, 31(3), 689-707.
- Whitehead, M. (2010). *Physical Literacy: Throughout the Lifecourse*. Routledge.
- WHO. (2019). *Global Standards for Health Promoting Schools*. Geneva: World Health Organization.
- WHO. (2019). *Health Promotion in Schools: Evidence for Effective Action*. Geneva: World Health Organization.
- WHO. (2019). *Health Promoting Schools: A Framework for Action*. Geneva: World Health Organization.

Abstract

This research focuses on the content analysis of the fourth, fifth, and sixth-grade science textbooks in the Iranian primary education system, with an emphasis on the components of the biological and physical education domain. The main objective of this study is to examine the degree of conformity of these textbooks' content with the principles outlined in the Fundamental Transformation Document of the Iranian education system. The significance of this research lies in the fact that physical health, psychological well-being, and preventive behaviors are established during childhood, and effective education in this area is essential for improving lifestyle and promoting the health of future generations. This study employs a mixed-methods content analysis approach (qualitative-quantitative) and an inferential framework. The research population includes all science textbooks for the second cycle of primary education, and data were collected and analyzed using an inferential content analysis checklist. Quantitative findings indicate that the component of physical health received the highest average attention at 43.4%, while the mental health component received the least attention at an average of 2.4%. Additionally, qualitative analysis reveals challenges such as weaknesses in the practical application of concepts and age-inappropriateness of the presented content. The results of this study indicate that the content of the science textbooks for primary education addresses the components of the biological and physical education domain in a scattered and unbalanced manner. These findings underscore the necessity for revising educational content and designing practical solutions to enhance the quality of education in this area. Practical recommendations include the development of a "Strategic Document for Content Balance" and training textbook authors on curriculum planning based on the Fundamental Transformation Document. This research can assist policymakers, curriculum planners, and teachers in achieving educational objectives.

Keywords

Content analysis, biological and physical education, textbooks, science education, education system, Fundamental Transformation Document.

Faculty of Humanities, Department of Educational Sciences

« Thesis for the Degree of Master of Arts. M. A. »

In the Field of Curriculum Planning

Inferential Analysis of Science Textbooks for the Second Grade of Elementary
School Based on the Field of Biological and Physical Education

Supervisor

Akram Hafezi

Advisor

Mansour Kazemzadeh

By

Fatemeh Nik andish davari

Summer 2025